

LOE DE JONG EN MAURICE DE WILDE

Twee oorlogsmonumenten¹

VEERLE VANDEN DAELEN *

DE EERSTE UITGEBREIDE DOCUMENTAIRE REEKSEN OVER DE TWEEDE WERELDOORLOG HEBBEN ZOWEL IN BELGIË ALS IN NEDERLAND VEEL INDRUK GEMAAKT EN ZIJN STERK IN HET COLLECTIEVE GEHEUGEN BLIJVEN LEVEN, MEER NOG DAN OM HET EVEN WELK BOEK OF WETENSCHAPPELIJKE INSTELLING². LOE DE JONG EN MAURICE DE WILDE HIELDEN RESPECTIEVELIJK IN DE JAREN 1960 EN 1980 DE BEVOLKING VAN NEDERLAND EN VLAANDEREN AAN HET TELEVISIETOESTEL GEKLUISTERD. BEIDE DOCUMENTAIRE REEKSEN HEBBEN IETS LOS GEMAAKT, MAAR DAN OP EEN HEEL VERSCHILLENDE MANIER. WAAR DIT IN NEDERLAND AANVANKELIJK LEIDDE TOT EEN SOORT HOMOGENISEREND DISCOURS OVER DE BEZETTING, BRACHT DE BELGISCHE VARIANT EERDER VERDEELDHEID. IN NEDERLAND WERD DE JONG EEN NATIONALE HELD. IN BELGIË WERD DE WILDE TEGELIJK VERGUISD EN DE HEMEL IN GEPREZEN. HIJ DEED VOORAL VEEL STOF OPWAAIEN OVER EEN NATIONAAL VERLEDEN WAAR GEEN EENSGEZINDHEID OVER BESTOND. DIT ARTIKEL ONDERZOEKT HOE HET TOT EEN DERMATE VERSCHILLENDE “BEELDVORMING” VAN DIT OORLOGSVERLEDEN GEKOMEN IS IN BEIDE BUURLANDEN. HET GAAT NIET ALLEEN OVER DE TOTSTANDKOMING EN DE REALISATIE VAN DE REEKSEN, MAAR OOK OVER DE MANIER WAAROP DEZE DOCUMENTAIRES HET PRODUCT WAREN VAN EEN BREDER MAATSCHAPPELIJK BEELD, VAN EEN MANIER VAN OMGAAN MET HET NATIONAAL VERLEDEN EN OVER DE INVLOED DIE ZE OP HUN BEURT GEHAD HEBBEN OP HET BEELD VAN DE BEZETTING.

De Tweede Wereldoorlog scoort op televisie, niet alleen in aantal uitzendingen, maar zeker ook wat impact betreft. Dat laatste geldt alleszins voor de eerste documentaires die zich aan het onderwerp waagden of voor projecten die met een vernieuwende aanpak de aandacht wisten te trekken, vaak over de landsgrenzen heen. We denken onder meer aan de vier uur en twintig minuten durende *Le Chagrin et la Pitié* uit 1969 van de in Duitsland geboren Amerikaanse cineast Marcel Ophüls die het image van het heroïsche Frankrijk doorpriekte en een grijzer beeld toont, waarin vooral de ‘gewone’ mensen aan bod komen. Na jaren van het scherm te zijn geweerd, werd de film uiteindelijk pas in 1981 voor het eerst op de Franse televisie vertoond. Er was ook de vierdelige Amerikaanse NBC-serie *Holocaust* van Robert Berger uit 1978, in feite een klassiek Hollywooddrama, maar waarin de Jodenvervolgung in Duitsland zeer geïndividualiseerd, voor velen herkenbaar werd benaderd. Verder was er bijvoorbeeld de ruim negen uur durende documentaire

1 Dit artikel is gebaseerd op mijn licentiaatsverhandeling [VEERLE VANDEN DAELEN, *22 jaar oorlog op de BRT – Geschiedenis van “Productiekern Wereldoorlog II” (1970-1991)*, Gent, licverh. U Gent, 2000]. Een meer uitvoerige analyse, verdere details, soms meer specifieke bronverwijzingen en extra beschouwingen, vooral over de casus “De Wilde”, zijn hierin terug te vinden. Mijn dank gaat uit naar iedereen die mij bij dit onderzoek geholpen heeft en heel in het bijzonder naar prof. dr. Bruno De Wever, promotor van de verhandeling, prof. dr. Marc Boone en prof. dr. Marnix Beyen, die mij ertoe aanzetten dit artikel te schrijven.

2 PIETER LAGROU, “Historiographie de guerre et historiographie du temps présent : cadres institutionnels en Europe occidentale”, in *Bulletin du comité international d’histoire de la deuxième guerre mondiale*, 2000, nr. 30-31, p. 213-214.

Shoah uit 1985 van de Franse filosoof, journalist en professor documentairefilm Claude Lanzmann. *Shoah* brengt het verhaal van getuigen, slachtoffers en beulen van toen, gefilmd op de plaats van het gebeuren, maar laat op geen enkel moment gruwelijke taferelen in beeld komen. Het documentairewerk van onder andere de Duitse historicus en journalist Guido Knopp scherpte in de jaren 1990 in Duitsland de bewustwording over de Tweede Wereldoorlog bij het grote publiek aan ³.

De studie van de manieren waarop de oorlog herinnerd werd en wordt, blijft een actueel onderzoeksthema ⁴. Wanneer de Nederlandse casus – net als de hierboven aangehaalde voorbeelden – kan rekenen op uitvoerig onderzoek en publicaties, blijft de Belgische nog veelal beperkt tot academische eindverhandelingen en zijdelingse vermeldingen in boeken of artikels. Toch ging het in beide gevallen om een soort rituele televisie: iedereen keek ernaar. Aangezien het Belgische project geïnspireerd was door het Nederlandse, lijkt het ons des te zinvoller om beide documentaires die zulk onderscheiden beeld van een oorlogsverleden geven, te analyseren. We bekijken in eerste instantie de verschillen tussen beide landen in het verwerken van de oorlog en de rol van de overheid hierin. Daarna volgt een analyse van het ontstaansproces van beide reeksen en een portret van hun respectievelijke hoofdrolspelers Loe de Jong en Maurice De Wilde. Een blik op de receptie van beide reeksen en een evaluatie van de impact ervan op het algemene beeld van de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog in elk van de landen sluit het geheel af.

I. Verwerken van oorlogsverleden : Nederlands overheidsinitiatief en Belgisch compromis

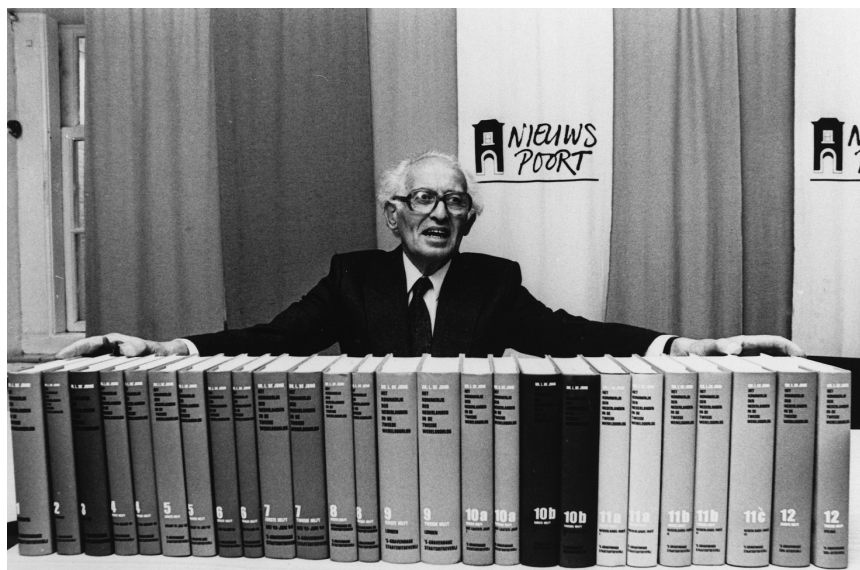
De Nederlandse en de Belgische overheid gingen na de bevrijding op een heel andere manier met het oorlogsverleden om. In Nederland was heel snel het streven waarneembaar om de bevolking – en vooral het nageslacht – een spiegel van het oorlogsverleden voor te houden ⁵. Dat had grotendeels te maken met de politieke situatie. Spoedig na de oorlog ontstond in Nederland een nationale consensus over de betekenis van “de oorlog”; enkel de landverraders en collaborateurs, gemakshalve samengevat tot “NSB-ers”, werden buiten die consensus gesloten ⁶. Waar in Nederland de politieke elites na de oorlog één waren, stonden zij in België door de Koningskwestie en de Schoolstrijd

³ Zie onder meer : ILAN AVISAR, *Screening the Holocaust : Cinema's Images of the Unimaginable*, Indianapolis/ Bloomington, 1988; JULIE MAECK, *Montrer la Shoah à la télévision de 1960 à nos jours*, Parijs, 2009.

⁴ Zie bijvoorbeeld : FRANK VAN VREE en ROB VAN DER LAARSE (RED.), *De dynamiek van de herinnering. Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context*, Amsterdam, 2009.

⁵ JAN BANK, *Oorlogsverleden in Nederland (Rede, uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van buitengewoon hoogleraar in de maatschappijgeschiedenis, in het bijzonder de overdracht van historische kennis via de massamedia, aan de Erasmus Universiteit Rotterdam op 27 oktober 1983)*, Baarn, 1983, p. 3.

⁶ J.C.H. BLOM, “Van bron naar beeld?”, in *Spiegel Historiae. Maandblad voor Geschiedenis en Archeologie*, 1994, nr. 3-4, p. 106.

- Loe de Jong omarmt zijn indrukwekkende magnum opus *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, uitgegeven tussen 1969 en 1988.
(Foto Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie)

aan de rand van een burgeroorlog. Het oorlogsverleden raakte er verstrengeld met centrale politiek-maatschappelijke strijdpunten ⁷. Waar de oorlog in Nederland vrijwel in een consensusmodel gegoten werd, heerste in België complete verdeeldheid. In België cultiveerde elke afzonderlijke verzets- of collaboratiegroep en elke slachtoffergroep haar eigen beleving van het oorlogsverleden en deze beleving kon absoluut niet op nationaal niveau een weerspiegeling krijgen. Nationaal was de oorlog in de stilte gehuld. In België regende het lintjes vanuit alle mogelijke windrichtingen, terwijl in Nederland absoluut geen plaats was voor individueel heldendom, enkel voor nationale monumenten. Beide landen hadden volgens historicus Pieter Lagrou meer dan ooit behoefte aan één nationale herinnering aan de oorlog. Door de verschillende politieke situatie werden twee precies omgekeerde oplossingen gekozen om met het oorlogsverleden om te gaan, homogenerend versus verdeeld ⁸.

⁷ J.C.H. BLOM, “Van bron naar beeld...”, p. 106.

⁸ PIETER LAGROU, “Herdenken en vergeten. De politieke verwerking van het verzet en vervolging in Nederland na 1945” en “Herdenken en vergeten. De politieke verwerking van verzet en vervolging in België na 1945”, in *Spiegel Historiael*, 1994, nr. 3-4, p. 109-122.

Nederland was nog maar drie dagen bevrijd toen van overheidswege op 8 mei 1945 al een instituut in het leven geroepen werd om de oorlogsjaren te documenteren, het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD, sinds 1999 Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, NIOD). In bezet Nederland had professor Nicolaas (Nico) W. Posthumus, in 1935 een van de oprichters van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, dit initiatief vanaf 1942 voorbereid. Een aantal hoogleraren vervoegde het initiatief en dachten mee na over een na de oorlog op te richten centrum voor oorlogsdocumentatie⁹. Daarnaast werd ook door de Nederlandse regering in ballingschap nagedacht over een soortgelijk initiatief¹⁰. Tot de naamsverandering in 1999 ressorteerde het RIOD onder het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschap. Sindsdien is dit onder de Koninklijke Nederlandse Akademie voor Wetenschappen.

België daarentegen heeft jaren moeten wachten vooraleer er een overheidsinstelling opgericht werd met als doel het documenteren en bestuderen van de oorlogsjaren¹¹. De wisselende naoorlogse regeringscoalities leidden tot verschillende “*compromis à la Belge*” en dat was meteen ook de ontstaanscontext van het Navorsings- en Studiecetrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog (NCWOII), dat officieel opgericht werd op 13 december 1967¹². Paradoxaal genoeg waren het uiteindelijk “foute” Belgen die indirect de beslissende stoot zouden geven. In 1963 had de socialistische minister van Justitie Piet Vermeylen art. 123 sexies van het strafwetboek gewijzigd, dat neerkwam op een soort beroepsverbod voor collaborateurs. Het NCWOII was als een soort compensatie naar de verzetslui en slachtoffers toe te beschouwen. Bovendien had de Oostenrijkse vrijspraak in 1965 van één van de zwaarste Belgische collaborateurs, de leider van het Veiligheidskorps van de DeVlag en medewerker van de *Sicherheitsdienst* (SD) Robert Verbelen, een zodanige schok in België teweeggebracht dat ze de procedure versnelde¹³. In de praktijk ontstond het NCWOII pas in 1969 bij ministerieel besluit, als autonoom Centrum bij het Algemeen Rijksarchief en onder de voogdij van het ministerie van Nationale Opvoeding. In 1997 veranderde het NCWOII zijn naam in Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA). Het perspectief verruimde tot de geschiedenis van de twintigste eeuw¹⁴.

9 In 1943 werd Posthumus vervoegd door prof. Gerrit A. van Poelje en in 1944 door prof. Dominicus H.B. Hermesdorf en prof. Zeger W. Sneller [DAVID BARNOUW, MADELON DE KEIZER en GERROLD VAN DER STROOM (red.), *1940-1945: Onverwerkt verleden? Lezingen van het symposium georganiseerd door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, 7 en 8 mei 1985*, Utrecht, 1985, inleiding]; <http://www.niod.nl/> (geconsulteerd op 28.8.2000).

10 De Jong was betrokken bij het initiatief in Londen en haastte zich naar Amsterdam na de bevrijding voor een gesprek met Posthumus (CONNY KRISTEL, *Geschiedschrijving als opdracht: Abel Herzberg, Jacques Presser en Loe de Jong over de Jodenvervolgung*, Amsterdam, 1998, p. 74-75).

11 CONNY KRISTEL, *Geschiedschrijving als opdracht...*, p. 17.

12 *Belgisch Staatsblad*, 10.2.1968, nr. 29, p. 1259-1261.

13 PIETER LAGROU, “Historiographie de guerre...”, p. 203-205.

14 DIRK MARTIN, “Het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en hedendaagse Maatschappij”, in GITA DENECKERE en BRUNO DE WEVER (red.), *Geschiedenis maken. Liber amicorum Herman Balthazar*, Gent, 2003, p. 211-226.

Met het RIOD begon Nederland onmiddellijk na de bevrijding van overheidswege met het verzamelen van documentatie, het opbouwen van collecties en het inventariseren ervan. In 1948 stelde Nico Posthumus voor dat ook geschiedschrijving aan bod diende te komen. Hij opperde de idee een samenvattend werk te schrijven dat een overzicht diende te bieden van de gehele geschiedenis van Nederland in de Tweede Wereldoorlog en noemde het “het Hoofdwerk”, “het Geschiedwerk”. Al op 1 juli 1951 startten vier historici die reeds naam gemaakt hadden aan het “Hoofdwerk”, één van elke zuil : Coenraad D.J. Brandt (socialist), Izaak(Ieb) J. Brugmans (liberaal), Ludovicus (Lodewijk) J. Rogier (katholiek), Jan C.H. de Pater (orthodox-protestant). Gezien deze historici, op de Pater na, nog steeds als gewoon hoogleraar actief waren, konden zij er echter niet de nodige tijd ervoor vrijmaken. In de praktijk bleek ook dat de te behandelen materie heel moeilijk in vier porties te verdelen was (met uitzondering van Nederlands-Indië). Zij vroegen in 1954 van hun taak ontheven te worden en stelden voor om Loe de Jong, die in 1948 als jong historicus al gepleit had voor een dergelijke onderneming, met het auteurschap te belasten¹⁵. Bovendien had de Jong sinds 1945 de dagelijkse leiding van het RIOD in handen¹⁶. Hij was kort daarvoor, in 1953, gepromoveerd met een dissertatie over de Vijfde Kolonne. De minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, de katholiek Jo Cals, gaf de Jong in 1955 op voorstel van het bestuur van het RIOD de opdracht een meerdelig geschiedwerk te schrijven : *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*¹⁷.

Loe De Jong begon op 1 april 1955 aan zijn overheidsopdracht. De vier historici die oorspronkelijk aan het werk begonnen waren, werden bereid gevonden zitting te nemen in een “commissie van toezicht en redactie”, die wel over de jaren heen veranderde, zowel qua samenstelling als aantal leden. Van de vier oorspronkelijke “adviseurs van het Geschiedwerk” is Ieb Brugmans de enige geweest die het project vrijwel tot het einde toe (deel 12) heeft begeleid. Behalve aan de adviseurs, werden de concepten ook aan de staf en het bestuur van het RIOD en aan diverse overheidsinstanties voorgelegd¹⁸. De adviseurs vormden tezamen met het bestuur en enkele stafleden van het RIOD¹⁹ een adviescommissie die de teksten aan historische kritiek onderwierp. Hoewel geen enkele pagina zonder opmerking bleef, was de Jong niet verplicht om die raad op te volgen.

15 LOUIS DE JONG, *Tussentijds – Historische Studies*, Amsterdam, 1977, p. 30-31.

16 S.n., “Markant : prof. Loe de Jong”, in *NOS*, 3.4.1975; LOUIS DE JONG, *Tussentijds...*, p. 9.

17 LOE DE JONG, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Dl. I : *Voorspel*, 's-Gravenhage, 1969, p. V.

18 LOE DE JONG, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Dl. XIII : *Bijlagen/Register*, 's-Gravenhage, 1988, p. 51-54. Voor de overheidsinstanties waren dat de hoofden van de secties voor militaire geschiedenis van de Koninklijke Marine, de Koninklijke Landmacht en de Koninklijke Luchtmacht, een hoofdambtenaar van het ministerie van Algemene Zaken en een hoofdambtenaar van het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.

19 LOE DE JONG, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Dl. XIII..., p. 66.

Het college zelf accepteerde de tekst zoals de Jong die had opgesteld, ook wanneer geen unanimitieit verkregen werd, maar nam er geen verantwoordelijkheid voor op ²⁰.

Terwijl de planning voorzien had dat het geschiedwerk uiterlijk op 1 januari 1961 voltooid zou zijn, verscheen het eerste deel van *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* pas in 1969 ²¹. Loe de Jong schreef twaalf delen in 27 boekbanden, met in totaal 15.000 bladzijden, waarvan het laatste in 1988 verscheen. Hij kon het geheel nauwelijks zelf omarmen. Nadien bracht de Staatsuitgeverij nog een deel 13 met bijlagen en correcties van de Jong uit en een door de Leidse hoogleraar vaderlandse geschiedenis Jan Bank en historicus Peter Romijn van het RIOD samengesteld deel 14 met reacties, waardoor in 1991 definitief een punt gezet werd achter de Jongs *magnum opus*, dat zo uiteindelijk 16.000 pagina's telde ²². Er verschenen steeds twee edities op de markt: een "populaire" editie zonder bronverwijzingen enerzijds en een wetenschappelijke editie voorzien van voetnoten en telkens een register per deel anderzijds. De boeken geven in eerste instantie de politieke, economische, sociale en militaire geschiedenis van de oorlogsperiode weer ²³. Om de voorgeschiedenis grondig weer te geven wordt teruggegaan tot in de negentiende eeuw met onder meer de aanloop tot de Eerste Wereldoorlog ²⁴. Hoe men het ook beoordeelt, het kan niet anders dan een monument van de Nederlandse cultuur worden genoemd ²⁵.

De vertraging in Loe de Jongs schrijfwerk had veel te maken met een "extra opdracht", de 21-delige televisiereeks *De Bezetting* die tussen 6 mei 1960 en 4 mei 1965 op de Nederlandse televisie uitgezonden werd. De Jong werd in 1959 door Jan Willem Rengelink, programmacommissaris van de Nederlandse Televisie Stichting (NTS), gevraagd of hij ook een televisieserie over de oorlogsjaren wou maken. Rengelink (PvdA), die ook werkzaam was bij de VARA (Vereniging van Arbeiders-Radio-Amateurs), had in eerste instantie de VARA hiervoor aangesproken, waarvan de Jong overigens een medewerker was. Maar aangezien de herdenking van de oorlog een duidelijk nationale

20 S.n., "Markant: prof. Loe de Jong", in NOS, 3.4.1975; Mail Jeroen Kemperman (Afdeling Informatie en Documentatie NIOD) aan auteur, 1.7.2003; Voor een overzicht van de veranderingen in de adviescommissie, zie: LOE DE JONG, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Dl. XIII..., p. 52-53 en 65-67.

21 CONNY KRISTEL, *Geschiedschrijving als opdracht...*, p. 77; LOE DE JONG, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Dl. XIII..., p. 5-6.

22 www.niod.nl (geconsulteerd op 28.8.2009); CHRIS VAN DER HEIJDEN, *Grijs verleden. Nederland en de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam/Antwerpen, 2001, p. 11; Mail Jeroen Kemperman (Afdeling Informatie en Documentatie NIOD) aan auteur, 1.7.2003.

23 LOE DE JONG, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Dl. I..., p. VI. Qua literatuur heeft de Jong vooral geput uit studies die vóór 1970 zijn gepubliceerd. De onderzoeksfase was begin jaren 1970 immers afgerond (CONNY KRISTEL, *Geschiedschrijving als opdracht...*, p. 77).

24 LOE DE JONG, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Dl. I..., p. IX.

25 CHRIS VAN DER HEIJDEN, *Grijs verleden...*, 11 (Van der Heijden stelt zich zelf overigens bijzonder kritisch op ten opzichte van de Jongs werk, zie verder).

aangelegenheid was, die daardoor onder de NTS ressorteerde, bood VARA de NTS het programma aan²⁶. Op die manier kreeg het initiatief een “nationaal” en unificerend karakter, eerder dan een verzuild.

Na lang twijfelen – hij had er aanvankelijk voor bedankt – aanvaardde Loe de Jong het aanbod. In de eerste aflevering nam hij zijn eigen ervaringen als uitgangspunt²⁷. Het programma sloeg zo aan dat hij ineens vastzat aan twintig andere programma’s, waarvan de teksten ook nog eens apart verschenen bij Querido²⁸. Aanvankelijk ervoer de Jong dat als een ernstige verstoring van zijn schrijfwerk. Later meende hij dat hij *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* niet had kunnen schrijven indien hij de reeks *De Bezetting* niet had gemaakt. Die televisieprogramma’s brachten structuur in de hele opdracht, zodat hij niet verdronk in het werk²⁹. Door het bespreken van de teksten met het bestuur en de wetenschappelijke staf van het RIOD kreeg hij ook *feedback* voor zijn onderzoek. Het RIOD was immers wetenschappelijk verantwoordelijk voor de programma’s³⁰. De Jong verkreeg de status van “rijksgechiedschrijver”, zowel op papier als op televisie, ook al behield hij vrijheid en verantwoordelijkheid voor het uitvoeren van zijn opdracht³¹. Zowel bij de boeken (met massale oplage en dito verkoop) als bij de televisiedocumentaires (met erg hoge kijkcijfers) ging het over directe overheidsopdrachten. De hooggespannen verwachting was om op objectieve en wetenschappelijk onderbouwde manier “de waarheid” over de oorlog naar het grote publiek te brengen en als dusdanig een consensus over het nationaal verleden te bereiken³². Ook al heeft deze “waarheid” (in academische kringen) slechts een tijdelijk karakter gehad (zie verder), de eerste grote behandeling van het Nederlandse oorlogsverleden werd geleverd door beroepshistorici en in opdracht van de overheid.

Een heel ander verhaal krijgen we bij de zuidelijke burens. De onderzoekers van het Belgische NCWOII publiceerden baanbrekend werk, maar schreven nooit een

26 CHRIS VOS, *Televisie en Bezetting. Een onderzoek naar de documentaire verbeelding van de Tweede Wereldoorlog in Nederland*, Hilversum, 1995, p. 76-77.

27 S.n., “Einde van serie documentaires over bezet Nederland”, in *Algemeen Handelsblad*, 27.4.1965. De Jong deelde meermaals als een echte televisiepersoonlijkheid zijn persoonlijke ervaringen met televisiekijkend Nederland (JO TOLLEBEEK, “De zuigkracht van het medium : historici als televisiedeskundigen”, in FRANS VAN LUNTEREN e.a., *De opmars van deskundigen. Souffleurs van de samenleving*, Amsterdam, 2002, p. 181-182).

28 LOE DE JONG, *De Bezetting*, Amsterdam, 1961-1965.

29 S.n., “Markant : prof. Loe de Jong”, in *NOS*, 3.4.1975.

30 LOE DE JONG, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Dl. XIII..., p. 23; CHRIS VOS, *Televisie en Bezetting...*, 79.

31 DAVID BARNOUW, MADELON DE KEIZER EN GERROLD VAN DER STROOM (red.), *1940-1945 : Onverwerkt verleden ?...*, p. 13. Voor alle publicaties van het RIOD was een machtiging van de minister nodig om de voor die publicatie aangevraagde en toegestane begrotingsgelden inderdaad uit te geven (LOE DE JONG, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Dl. XIII..., p. 69); CHRIS VAN DER HEIJDEN, *Grijs verleden...*, 11.

32 PIETER LAGROU, “Historiographie de guerre...”, p. 195.

eenstemmige nationale historiografie over de Tweede Wereldoorlog zoals de Nederlandse tegenhanger³³. De Belgische overheid heeft daar ook nooit de opdracht toe gegeven. Evenmin heeft zij de Belgische openbare omroep (de toenmalige BRT, Belgische Radio en Televisie, nu Vlaamse Radio en Televisie, VRT) de opdracht gegeven om documentaires over de oorlogsjaren te maken. Het initiatief voor een documentaireproject over de Tweede Wereldoorlog kwam vanuit de Belgische openbare omroep zelf. Het dateert uit 1965 – de vijfentwintigste verjaardag van het begin van de Tweede Wereldoorlog in België –, dus nog vóór de oprichting van het NCWOII. Aan de basis lag één van de pioniers van de Belgische televisie, de toenmalige directeur Programmatie Jerome Verhaeghe, vanaf 1966 hoofd van de Dienst Artistieke en Educatieve Uitzendingen en bedenker en samensteller van de gekende reeks *Verover de Aarde*. Sterk onder de indruk van de Nederlandse realisatie wou Verhaeghe een gelijkaardig project opzetten over de Belgische oorlogsgeschiedenis. Er werd expliciet naar Loe de Jongs voorbeeld verwezen³⁴. Naast de televisiedocumentaire wou Verhaeghe ook een boekenreeks maken, eveneens naar het Nederlands voorbeeld. Het project van Verhaeghe (“Productiekern Wereldoorlog II”) voorzag einde jaren 1960 vijf te behandelen thema’s en zou tegen einde jaren 1970 afgerond zijn. Het NCWOII leverde zijn medewerking met het beschikbaar stellen van materiaal en de betrokkenheid van een aantal medewerkers aan de programma’s en/of de publicaties, waaronder Albert De Jonghe, José Gotovitch, Dirk Martin, Rudi Van Doorslaer, Wim Meyers en Frans Selleslagh. Maar het was geenszins initiatiefnemer of verantwoordelijke³⁵.

Omdat het project een delicate materie betrof, werd in 1970 een Wetenschappelijke Commissie opgericht, samengesteld uit een aantal professoren geschiedenis. Niemand van het NCWOII zetelde erin³⁶. De Commissie was pluralistisch samengesteld en zou

33 PIETER LAGROU, “Historiographie de guerre...”, p. 206.

34 Een lijst met alle de Jong-programma’s werd als bijlage bij de notulen van de eerste vergadering van de Wetenschappelijke Commissie gevoegd [(*Archief Openbare Omroep Brussel*, Archief “Productiekern Wereldoorlog II” (verder afgekort als : AOOB), Notulen Wetenschappelijke Commissie, 27.5.1970)]. Administrateur-generaal Paul Vanden Bussche schreef in zijn uitnodiging tot de eerste vergadering aan de voorzitter van de Commissie dat de Raad van Beheer ongetwijfeld iets soortgelijks op het oog had als het Nederlandse voorbeeld van Loe de Jong [Brief van P. Vanden Bussche aan A. Verhulst, 26.11.1971 (Pvdb/fdr/70/1028) *Liberaal Archief*, Archief A. Verhulst BRT De Nieuwe Orde dossiers doos 80, doos 2763]. Na het grote succes van de eerste De Wilde-reeks, *De Nieuwe Orde*, werd de Jong ook uitgenodigd om deel te nemen aan een inleidend debat over de methodologische aanpak van de reeks, zelfs al had hij geen enkel programma uit de reeks gezien en kon hij evenmin aanwezig zijn op het voorbereidend gesprek. Dit was allicht vooral de wens van de Belgische initiatiefnemer Verhaeghe. Men zou echter wel alleen op de Jong een beroep doen wanneer het over algemene problemen ging (AOOB, Notulen voorbereidende vergadering TV-debat, 9.10.1982).

35 VEERLE VANDEN DAELLEN, *22 jaar oorlog...*, p. 70.

36 Waarschijnlijk heeft dit te maken met het feit dat dé specialist ter zake, Albert De Jonghe – hoewel hij in het begin, nog voor de oprichting van het NCWOII wél bij de opzoeken van Verhaeghe betrokken was –, geweerd werd door administrateur-generaal Vanden Bussche en professor Charles, lid van de Wetenschappelijke Commissie. De Jonghe was immers lid geweest van de Devlag, een collaboratievereniging, en hij behield goede contacten met collaboratiemiddens (VEERLE VANDEN DAELLEN, *22 jaar oorlog...*, p. 66-70).

tot 1991 haar medewerking aan de programma's verlenen. Ze bestond uit zeven, op sommige momenten acht, professoren van de verscheidene Nederlandstalige Belgische universiteiten. Voor de katholieke zuil waren er de professoren Lode Wils en Reginald De Schryver van de KU Leuven en professor Karel Van Isacker van de UFSIA. De socialistische zuil werd vertegenwoordigd door de professoren Etienne Scholliers en Jan Craeybeckx van de VUB, de liberale door Adriaan Verhulst van de RU Gent. Professor Jean-Louis Charles van de Koninklijke Militaire School werd eerder als neutraal beschouwd, door sommigen als 'centrum-liberaal'. In januari 1986 nam De Schryver, mede om persoonlijke redenen, ontslag en werd hij vervangen door professor Marc Van den Wijngaert van de UFSAL (de huidige KU Brussel). Na een hoogoplopende discussie met Maurice De Wilde nam begin 1989 ook Wils ontslag en werd hij tot juli 1990 vervangen door diens voormalige assistent Louis Vos, docent aan de KU Leuven. Na het vertrek van Vos naar het buitenland (*Visiting Professor University of Pennsylvania*) nam Wils zijn plaats opnieuw in. Op een bepaald moment, omstreeks midden jaren 1980, werd ook professor Jan F. Verbruggen van de Koninklijke Militaire School in de Commissie opgenomen. Met uitzondering van Verhulst (hoogleraar Middeleeuwen) waren allen professor Hedendaagse Geschiedenis. Verhulst, op dat moment tevens voorzitter van de Raad van Beheer van de openbare omroep, werd tot voorzitter van de Wetenschappelijke Commissie benoemd. (Aanvankelijk was aan h et boegbeeld in de Nieuwste Geschiedenis van toen gedacht, Jan Dhondt van de RU Gent, maar die was verhinderd). Verhulsts functie bij de openbare omroep, als voorzitter van de Raad van Beheer (1969-1980, 1984-1988), verklaart ook waarom de BRT-hi erarchie (Raad van Beheer) in die periode weinig tot niet tussenkwam bij de Wetenschappelijke Commissie³⁷. Ook Wils zetelde van 1974 tot 1980 in de Raad van Beheer. Door haar pluralistische samenstelling en academische achtergrond stond de Commissie borg voor een zekere graad van objectiviteit en wetenschappelijkheid van de programma's.

In het begin leverden historici basisteksten voor de programma's. Het leeuwendeel van die teksten werd door niet-leden van de Wetenschappelijke Commissie geschreven, historici van verscheidene universiteiten en van andere wetenschappelijke instellingen, zoals het NCWOII. Voor een televisiescenario waren wetenschappelijke teksten echter moeilijk aanpasbaar. Ze waren te weinig populariserend en hielden geen rekening met het visuele aspect. Daarom werd deze werkwijze al in 1972 afgevoerd. De verschillende programmamakers (zie verder), meestal niet-historici, schreven voortaan zelf de teksten en legden deze ter controle voor aan de Commissie, die dan heuse seminars in historische kritiek hield. De professoren in de Commissie veranderden van tekstleveranciers tot tekstcritici. Vanaf 1984 beperkte de Commissie zich tot

³⁷ De vier jaar dat historicus prof. dr. Herman Balthazar van de RU Gent voorzitter van de Raad van Beheer van de openbare omroep was, veranderde niets aan die situatie. Pas vanaf omstreeks einde jaren 1980, toen historica prof. dr. Els Witte van de VUB voorzitter van de Raad van Beheer was, kwam er inmenging (VEERLE VANDEN DAELEN, *22 jaar oorlog...*, p. 141-142).

• Maurice De Wilde in de jaren 1980 in zijn kantoor met zijn medewerkers. V.l.n.r. Etienne Verhoeyen, Rémonde Panis, Philippe Van Meerbeeck.
(Foto VRT, P. De Jonge)

een adviserende rol. De eindverantwoordelijkheid voor de uitzendingen lag bij de programmamaker en de BRT-hiërarchie. Wanneer echter een unaniem advies gegeven werd, was dit wel bindend voor de programmamaker³⁸.

“Productiekern Wereldoorlog II” stuurde van 1973 tot 1991 in totaal ongeveer 120 afleveringen de ether in. Vooral de programma’s van Maurice De Wilde werden een heus TV-succes, met tal van heruitzendingen en een Franstalige, eveneens door De Wilde gepresenteerde versie voor de *Radio et télévision belge francophone* (RTBF), de Franstalige openbare omroep in België³⁹. Naast het televisiewerk publiceerde de “Productiekern” de reeks *België in de Tweede Wereldoorlog*, twee lexica en een synthese⁴⁰. Hoewel Jerome Verhaeghe aanvankelijk, net zoals in Nederland, twee uitgaven wilde

38 In verband met de wetenschappelijke commissie, zie : VEERLE VANDEN DAELEN, *22 jaar oorlog...*, p. 58-70, 81-84, 95-104, 112-114 , 119-126.

39 VEERLE VANDEN DAELEN, *22 jaar oorlog...*, p. 158-159.

40 De reeks *België in de Tweede Wereldoorlog* telt acht boeken. De nummering loopt echter tot 9, boek 7 is nooit verschenen. De Wildes medewerkers hadden toen al afgehaakt en De Wilde slaagde er niet meer in dit boek zelf te schrijven [PAUL LOUJET, *De Verloren Vrede (1918-1939)*, – België in de Tweede Wereldoorlog. 1, Antwerpen/Utrecht, 1984; HERWIG JACQUEMYS, *Een bezet land*, – België in de Tweede Wereldoorlog. 2, Antwerpen/Amsterdam, 1982; MAURICE DE WILDE, *De Nieuwe Orde*, – België in de Tweede Wereldoorlog. 3, Antwerpen/Amsterdam, 1982; PAUL LOUJET, *Het verzet*, – België in de Tweede Wereldoorlog. 4, Antwerpen/Amsterdam, 1984; MAURICE DE WILDE, *De Kollaboratie (Deel 1)*, – België in de Tweede Wereldoorlog. 5,

publiceren, een populariserende en een wetenschappelijke, is de wetenschappelijke reeks er niet gekomen⁴¹. Het afsluitende boek werd geschreven door Etienne Verhoeyen, De Wildes medewerker. Verhoeyen had in 1991, na afloop van de documentaires, van de BRT-bestuursdirectie de mogelijkheid gekregen om een synthese te schrijven over België tijdens de bezetting⁴². Het resultaat verscheen in 1993 onder de titel *België bezet – een synthese* en geldt nog steeds als een basiswerk over de Tweede Wereldoorlog in België.

Alles bij elkaar was in België dus geenszins sprake van een overheidsopdracht en waren het niet in de eerste plaats beroepshistorici maar wel journalisten die als programmamakers de oorlogsgeschiedenis naar het grote publiek brachten.

II. Loe de Jong en Maurice De Wilde brengen oorlog op de televisie

vHoe verliep het productieproces van beide projecten nu concreet? De productiestaf voor *De Bezetting* bestond uit Ben Klokman (productie en research), Milo Anstadt (productie en regie), Loe de Jong (samenstelling en presentatie) en drie productieassistentes⁴³. Het scenario werd geleverd door de Jong, al dan niet in overleg met zijn wetenschappelijke staf van het RIOD. Daarna volgde een bespreking met Klokman en Anstadt die vervolgens authentiek foto- en filmmateriaal opspoorden en getuigen interviewden⁴⁴. In 1960 kwamen drie uitzendingen op het scherm, in de periode 1961-1964 vier per jaar en in 1965 werd het project afgesloten met afleveringen 20 en 21⁴⁵.

Antwerpen/Amsterdam, 1985; HERMAN VAN DE VIJVER, RUDI VAN DOORSLAER en ETIENNE VERHOEYEN, *Het Verzet (Deel 2)*, – België in de Tweede Wereldoorlog, 6, Kapellen, 1988; HERMAN VAN DE VIJVER, *Het cultureel leven tijdens de bezetting*, – België in de Tweede Wereldoorlog, 8, Kapellen, 1990; WIM MEYERS, FRANS SELLESLAGH, MARK VAN DEN WIJNGAERT, RUDI VAN DOORSLAER en ETIENNE VERHOEYEN, *Het minste kwaad*, – België in de Tweede Wereldoorlog, 9, Kapellen, 1990; FRANK VAN LAEKEN en ETIENNE VERHOEYEN, *Lexicon Politiek & Jeugdkollaboratie*, Brussel, 1985; PHILIPPE VAN MEERBEECK, ETIENNE VERHOEYEN, HERMAN VAN DE VIJVER en RUDI VAN DOORSLAER, *Lexicon. De tijd der vergelding & Het verzet*, Brussel, 1988; ETIENNE VERHOEYEN, *België bezet – 1940.1944 – Een synthese*, Brussel, 1993; VEERLE VANDEN DAELLEN, *22 jaar oorlog...*, p. 131-135].

41 Interview met A. Verhulst, 21.9.1999. Men heeft ook nog het plan opgevat de integrale teksten van de reeks *De Nieuwe Orde* uit te geven en had daartoe zelfs in het voorjaar van 1983 het publiek de kans gegeven om vooraf in te schrijven, waarop 1.892 mensen reageerden. Dit plan is niet gerealiseerd op advies van professor Dassesse en de beschouwingen van de Dienst Rechtszaken en Geschillen van de BRT i.v.m. de persoonlijkheidsrechten van de geïnterviewden. De uiteindelijke beslissing hierover viel tijdens de vergadering van de Vaste Commissie van de BRT van 12 september 1983. ("Vraag nr. 17 van 7 november 1983 van de heer F. Piot" en "Vraag nr. 19 van 7 november 1983 van de heer W. Seeuus", in *Vragen en Antwoorden van de Vlaamse Raad*, nr. 5, 3.1.1984, p. 178-179.)

42 WIM SEGHERS, *Audiovisuele geschiedschrijving. De verbeelding van het verleden op televisie: Case-study: Boulevard, historische documentaires op de BRTN*, Leuven, licverh. KU Leuven, 1995, p. 46.

43 De productieassistentes waren mevr. Hazelhoff, mevr. Klokman-Mellaert en mej. Gaarkeuken.

44 S.n., "Historische betekenis van t.v.-serie groeit steeds", in *Twentsche Courant Oldenzaal*, 27.4.1965; S.n., "Einde van serie documentaires over bezet Nederland", in *Algemeen Handelsblad*, 27.4.1965; S.n., "Milo Anstadt monterde beelden uit herfst 1940", in *Algemeen Dagblad*, 25.1.1960. Maakten deel uit van de wetenschappelijke staf van het RIOD: prof. Pieter Jan van Winter, prof. Dominicus H.B. Hermesdorf en prof. T.P. Van der Kooy.

45 VEERLE VANDEN DAELLEN, *22 jaar oorlog...*, bijlagen, p. 45.

De Belgische productiestructuur was veel minder doorzichtig. Bovendien kwamen de uitzendingen niet als één geheel op het scherm. Jerome Verhaeghes project was in vijf onderwerpen onderverdeeld : het interbellum, de achttiendaagse veldtocht en – voor de bezettingsperiode – het verzet, de collaboratie en het dagelijks leven. De thema's waren verdeeld onder drie programmamakers : Herwig Jacquemyns zou het dagelijks leven tijdens de bezetting maken, Paul Louyet het interbellum en het verzet en Verhaeghe de achttiendaagse veldtocht en de collaboratie. De reeks over het interbellum, *De Verloren Vrede*, werd in 1973 uitgezonden. Omdat Verhaeghe zelf niet vooruit raakte met zijn onderwerpen werd Herman De Prins, historicus en toen werkzaam bij de nieuwdienst, ingeschakeld voor de achttiendaagse veldtocht en Maurice De Wilde voor de collaboratie. Pas zeven jaar na de eerste reeks kwamen in 1980 de twee volgende onderwerpen op het scherm : *De Achttiendaagse veldtocht* (één programma) van de Prins en de vierdelige reeks *Het dagelijks leven* van Jacquemyns ⁴⁶.

Twee werkgroepen werkten verder aan de twee resterende onderwerpen, de collaboratie en het verzet. Dat resulteerde uiteindelijk in veel meer programma's dan voorzien. Alhoewel Jerome Verhaeghe in theorie productie leider was, nam Maurice De Wilde steeds meer de leiding van de werkgroep "collaboratie" in handen. De werkgroep werd versterkt met Etienne Verhoeyen en Philippe Van Meerbeeck voor de research, Hans Eeckels voor de regie, geassisteerd door montage-assistente Rémonde Panis, die eveneens verantwoordelijk was voor de fotoresearch. Ook Herman Van de Vijver vervoegde een tijd de werkgroep (1979-1980). Behoudens Panis, die voordien reeds voor Verhaeghe had gewerkt, werden allen door Maurice De Wilde aangebracht.

Etienne Verhoeyen, moraalwetenschapper van opleiding, voerde voor Maurice De Wilde het gros van het archiefonderzoek uit. Toen Verhoeyen in 1975 in *Humo* een interview las waarin De Wilde zich erover beklaagde dat hij alles alleen moest doen en best een wetenschappelijk medewerker kon gebruiken die met hem archiefwerk wou verrichten, had Verhoeyen zich prompt aangeboden. Hij had bovendien net een niet onopgemerkte artikelenreeks over extreem-rechts in België gepubliceerd, bijdragen die ook De Wilde bekend waren. Na een gesprek met De Wilde schakelde hij zich op vrijwillige basis in de werkgroep in. In 1977 trad hij als wetenschappelijk onderzoeker officieel in dienst bij de BRT. Het wetenschappelijk tegengewicht dat Verhoeyen in de loop der jaren ten opzichte van De Wilde bood, was van groot belang. Philippe Van Meerbeeck vervoegde de werkgroep in 1979. Als oud-leerling van De Wilde aan het Hoger Rijksinstituut voor Toneel en Cultuurspreiding (HRITCS) was hij door hem persoonlijk aangeschreven. Net als Verhoeyen schreef hij ook basisteksten. Datzelfde jaar begon bij de werkgroep eveneens Herman Van de Vijver, germanist van opleiding en met bijzondere interesse voor de Tweede Wereldoorlog. Door zijn werkzaamheden voor de Documentatiedienst

⁴⁶ VEERLE VANDEN DAELLEN, *22 jaar oorlog...*, p. 50-53.

van de BRT was hij in contact gekomen met De Wilde. Tevens werden teksten geschreven en research gedaan door historici als Rudi Van Doorslaer en Guido Convents. De werkgroep “collaboratie” maakte de reeksen *De Nieuwe Orde* (1982), *De Verdachten* (1983), *Politieke en Jeugdcollaboratie* (1985-1986), *De tijd der vergelding* (1988) en *De Oostfronters* (1989)⁴⁷.

De werkgroep “verzet” was aanvankelijk aan het privéproductiehuis Résobel van gewezen BRT-medewerker Paul Louyet uitbesteed. Louyet maakte in 1984 een eerste reeks over het verzet. Daarin werden echter uitsluitend de vluchtlijnen en inlichtingendiensten behandeld, vandaar ook *Verzet (1e reeks)* genoemd. Daarna werd Louyet vervangen door interne BRT-programmamakers. Zo belandde Herman Van de Vijver opnieuw bij de “Productiekern Wereldoorlog II”, nu als hoofd van de werkgroep “verzet”. Tot zijn tijdelijke medewerkers behoorde Rudi Van Doorslaer. Dat resulteerde in 1987-1989 in de vijftiendelige serie *Het Verzet (2de reeks)*. Nadien is er niet meer echt sprake van een werkgroep “verzet”. Van de Vijver realiseerde voor de “Productiekern” nog wel programma’s met hulp van wisselende medewerkers als Frank Decat, Luc De Vos, Lieven Saerens en Frank Seberechts. Zo maakte hij vier van de vijf programma’s voor de reeks *Cultuur in oorlogstijd* (voorjaar 1990; het vijfde in de reeks, over Zender Brussel, was van de hand van Maurice De Wilde), was hij verantwoordelijk voor de vierdelige reeks *Een klein land in Wereldoorlog II* (mei 1990, opnieuw over de Achttiendaagse veldtocht) en eindigde hij bij de “Productiekern” met het programma *Kongo tijdens Wereldoorlog II* (november 1990)⁴⁸.

Mede tengevolge van het gebrek aan waardering en erkenning vanwege Maurice De Wilde en de zware werkdruk kwam het einde jaren 1980 tot een breuk in de werkgroep collaboratie. Na de breuk met De Wilde werkten ook Etienne Verhoeyen en Philippe Van Meerbeeck apart aan enkele reeksen. Verhoeyen nam *In naam van het onrecht* (1989, eveneens gedeeltelijk over het verzet) en *Politiek van het minste kwaad* (1990) op zich, Van Meerbeeck *Na september 1944* (1990). Samen maakten zij *In ballingschap* (1990)⁴⁹. De Wilde sloot het project alleen af met *De Repressie* (1990-1991). Vermeld dient ook radio-producer Roland Van Opbroecke die voor de televisie in 1986 de reeks *De Kampen* verzorgde, een adaptatie van zijn gelijknamige radio-uitzendingen.

Het project over de Tweede Wereldoorlog was pas goed op gang gekomen bij de eerste programma’s van Maurice De Wilde. We schrijven 1982, met de reeks *De Nieuwe Orde*. Ondanks het feit dat De Wilde datzelfde jaar, na de overstap van Jerome Verhaeghe

47 VEERLE VANDEN DAELEN, *22 jaar oorlog...*, p. 54-58, 80, 90; (Telefonische) gesprekken Lieven Saerens met Etienne Verhoeyen en Herman Van de Vijver, einde januari-begin februari 2010, zoals medegedeeld aan auteur.

48 VEERLE VANDEN DAELEN, *22 jaar oorlog...*, p. 107-108; Gesprekken Lieven Saerens met Herman Van de Vijver, einde januari-begin februari 2010, zoals medegedeeld aan auteur.

49 VEERLE VANDEN DAELEN, *22 jaar oorlog...*, p. 91-95, 118.

naar BRT 3, aan het hoofd kwam te staan van de gehele “Productiekern Wereldoorlog II”, zijn het enkel zijn programma’s die echt onder de aandacht kwamen. De andere programmamakers maakten eerder klassieke documentaires, veel korter dan De Wildes programma’s, met minimale presentaties, minder interviews en meer beeldmateriaal met *off-screen* commentaar – en vooral met minder controverses. De stijl van de programma’s was zo verschillend dat het moeilijk te geloven was dat het om dezelfde “Productiekern” ging. Alhoewel die programma’s geapprecieerd werden, zijn het echter enkel De Wildes uitzendingen (om en bij de helft van het hele project) die bij het grote publiek zijn blijven hangen. Om deze reden vergelijk ik enkel De Wildes programma’s met deze van Loe de Jong ⁵⁰.

Bijzonder bepalend voor het verkregen beeld over Loe de Jongs en Maurice De Wildes oorlogsdokumentaires zijn de verschillen in professionele en privé-achtergrond van zij die het gezicht werden van de reeksen. De Jong, de man die Nederlands nationale oorlogsgeschiedschrijver werd, was in 1914 te Amsterdam in een Joods gezin geboren. Op het gymnasium kwam hij in contact met Jacques Presser, die er geschiedenis en Nederlands gaf en na de oorlog de eerste diepgravende studie over de Jodenvervolging in Nederland schreef. In 1932 ging de Jong geschiedenis studeren aan de universiteit van Amsterdam, waar hij tegen de invloed van de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) opkwam. Als socialist stond hij links in de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP). Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog slaagde hij erin met zijn vrouw naar Engeland te vluchten, waar hij als redacteur van Radio Oranje drie tot viermaal per dag het Nederlandse volk toesprak. In maart 1944 schreef hij een radiorede voor Gerrit Bolkestein, de Londense minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, met een oproep tot de Nederlandse bevolking om hun dagboeken en brieven te bewaren ⁵¹. De Jong overleefde als enige van zijn gezin de oorlog: zijn ouders, tweelingbroer en zus werden gedeporteerd en kwamen nooit meer terug ⁵².

Vóór de oorlog was Loe de Jong eerder een controversieel figuur, links-socialistisch geëngageerd, een marxist. Door zijn activiteiten voor Radio Oranje kreeg hij tijdens de oorlog een patriottisch-verzoenend aura en bevond hij zich na de bevrijding in het sociaal-democratisch kamp ⁵³. Na de oorlog zette hij zijn journalistieke carrière nog even voort, eerst bij Radio Herrijzend Nederland, vervolgens bij de sociaal-democratische VARA. Hij stopte ermee in 1948 na kritiek op de PvdA en de opzeg van zijn lidmaatschap in 1947 ⁵⁴. De Jong heeft zijn hele naoorlogse carrière in het RIOD gewerkt. Zijn impuls was niet alleen het zo zorgvuldig mogelijk documenteren en beschrijven wat in de jaren

50 In verband met de programma’s over het verzet, zie VEERLE VANDEN DAELEN, *22 jaar oorlog...*, p. 107-116.

51 <http://geschiedenis.vpro.nl/>; <http://www.niod.nl/> (beide geconsulteerd op 28.8.2009).

52 LOE DE JONG, *Herinneringen I*, 's-Gravenhage, 1993.

53 CONNY KRISTEL, *Geschiedschrijving als opdracht...*, p. 75.

54 CONNY KRISTEL, *Geschiedschrijving als opdracht...*, p. 78-79.

1940-1945 was geschied, hij wou ook wijzen op ieders persoonlijke verantwoordelijkheid en op het feit dat de Tweede Wereldoorlog een hoofdstuk van de geschiedenis is, maar ook niet meer⁵⁵.

In België werden de meest spraakmakende documentaires van de “Productiekern Wereldoorlog II” niet gerealiseerd door een doctor in de geschiedenis, maar door een onderzoeksjournalist *pur sang*, het *enfant terrible* van de nieuwsdienst. Geboren in 1923 te Ledeberg en regent Germaanse talen, ging Maurice De Wilde in 1945 bij het Nationaal Instituut voor Radio-omroep (NIR) werken. In 1948 slaagde hij in het examen van regisseur-omroeper. In die hoedanigheid werkte hij bij de Vlaamse uitzendingen van het NIR. In 1949 slaagde hij in een examen voor revisor op het ministerie van Economische Zaken, waaraan hij tot 1955 verbonden was, eerst als viertalig vertaler en later als vertaler-revisor. In 1955 studeerde hij af aan de Rijksuniversiteit Gent (RU Gent) als licentiaat in de sociale wetenschappen. Hij slaagde in het examen voor radio- en televisiereporter, waarmee hij opnieuw bij de Vlaamse omroep terecht kwam, dit keer bij de nieuwsuitzendingen. In 1961 werd hij gepromoveerd tot redactiesecretaris bij de nieuwsdienst van de Vlaamse televisie. Hij maakte er opgemerkte en vaak erg omstreden reportages⁵⁶. Vanwege de controversie rond één van zijn programma’s, de havenreportage *Geen mammoets voor België*, werd hij in 1967 gedegradeerd tot redacteur⁵⁷. Geleidelijk aan nam hij weer zijn “gewone werk” op zich, het maken van programma’s op de nieuwsdienst, waar op dat moment een dreigend personeelstekort was. Hij mocht twee reportages in het buitenland maken, over de Russische inval in Praag (1968) en de coup in Chili (1973). In april 1974 volgde een documentaire over de wapenproductie en wapenhandel *De een zijn dood, de ander zijn brood*. Bij de montage ervan kwam de vraag van Jerome Verhaeghe om De Wilde te betrekken bij “Productiekern Wereldoorlog II” en meer bepaald voor het behandelen van “de collaboratie”⁵⁸.

55 DAVID BARNOUW, MADELON DE KEIZER en GERROLD VAN DER STROOM (red.), *1940-1945: Onverwerkt verleden?...*, p. 189.

56 *De Muur* (1961), *Israël, de prijs voor een vaderland* (1963), *Het Belgisch Dorp op de Expo te New York* (1964 – niet uitgezonden) en *De universitaire expansie* (1965 – niet uitgezonden), *Foaien in de haven* (1964 of 1965), *Der Ludwig ist besser* (1965), *De Bom* (1965), *De brug over de Kwai-rivier* (1965), *Mijnalarm* (1966), *Straat zonder einde* (1966), *Benzine voor centiem* (1967), *Geen mammoets voor België* (1967), *Dure Elektriciteit* (1967).

57 Bij De Wildes havenreportages rees verzet van het moment van de opdracht af. Minister van openbare werken Jos De Saeger (CVP) weigerde niet alleen een interview, maar vaardigde bovendien voor alle ministerieel personeel een spreekverbod uit. Minister van verkeerswezen Alfred Bertrand (Christelijke Volkspartij, CVP) deed hetzelfde. De Wilde zette door en na drie schrappingen kwamen de gewraakte reportages er toch onder de algemene titel *Geen mammoets voor België?* (november 1967). De kritiek en een sanctie bleven niet uit, De Wilde werd op non-actief gesteld. De dag nadien ontving hij voor dezelfde reportage de prijs van de TV-kritiek (PATRICK HERROELEN, *1, 2... veel? Kroniek van 20 jaar Belgische Radio en Televisie*, Leuven, 1982, p. 29).

58 JAN-PIETER EVERAERTS, *Oog voor het echte. Het turbulente verhaal van de Vlaamse film-, televisie-, en videodocumentaire*, Brussel, 1987, p. 165-168; RUDY GOOSSENS, *Maurice De Wilde: leven en werk*, Leuven, licverh. KU Leuven, 1992, p. 4-12.

Naast zijn werk bij de openbare omroep doceerde Maurice De Wilde sinds 1 oktober 1963 aan het Hoger Rijksinstituut voor Toneel en Cultuurspreiding (HRITCS)⁵⁹. Politiek leunde hij het sterkst bij de socialistische strekking aan. Hij weigerde in 1968 een door de Volksunie (VU) aangeboden parlementaire zetel⁶⁰. Wat zijn houding ten opzichte van de collaboratie betrof, laten we hem zelf aan het woord: “Ik was alleszins uitgesproken tegen de kollaboratie gekant omdat zij aanpakte met de vijand, die ons nu al voor de tweede maal in een mensenleven in de nek had gepakt en ons onderdrukte – en terloops gezegd mijn vader jaren lang in een kamp in Duitsland had opgesloten – en omdat de kollaboratie in mijn ogen Vlaanderen en de Vlamingen zeer grote gevaren voor hun eigenheid deed lopen”⁶¹. Officieel op pensioen gesteld op 1 december 1988, werkte De Wilde nog tot eind 1991 verder aan de documentairereeks over de Tweede Wereldoorlog⁶².

Behalve de achtergrond van de programmamakers waren ook de werkomstandigheden en de beschikbaarheid van materiaal sterk verschillend. Als directeur van het RIOD kon Loe de Jong terugvallen op de meest volledige documentatie over de Tweede Wereldoorlog die in Nederland te vinden was. Velen hebben de idee gehad dat heel het RIOD die hele periode eigenlijk met niets anders bezig geweest is dan met de reeks van de Jong⁶³. Dit is een vertekend beeld. De Jong zelf heeft in die periode natuurlijk niets anders meer verricht. De leiding van het RIOD werd toen door adjunct-directeur Harry Paape waargenomen. De archivariissen hielpen de Jong wel met het opzoeken van materiaal en illustraties of het nalezen van manuscripten, maar het instituut bleef normaal doorfunctioneren en bracht, naast het inventarisatiewerk, in die periode nog ruim twintig andere publicaties uit. De Jong was één van de vele gebruikers van het archief, zij het verreweg de belangrijkste. De reeks is grotendeels op de archieven van het RIOD gebaseerd, aangevuld met het doornemen van reeds bestaande publicaties en gesprekken met getuigen⁶⁴.

Loe de Jong zat als directeur van het RIOD op rozen, in tegenstelling tot Maurice De Wilde, die als journalist met zijn medewerkers zelf zijn materiaal diende te verzamelen. Verder waren vele bronnen voor de Belgische onderzoeksgroep onbeschikbaar wegens de late oprichting van het NCWOII – waar in de beginperiode veel materiaal nog ongeordend bleef – en het feit dat bepaalde overheidsarchieven, zoals de archieven van

59 CHRISTINA TRUYEN, *De Nieuwe Orde : kritische analyse van de persreacties in de Belgische Nederlandstalige pers*, Leuven, licverh. KU Leuven, 1986, p. 26.

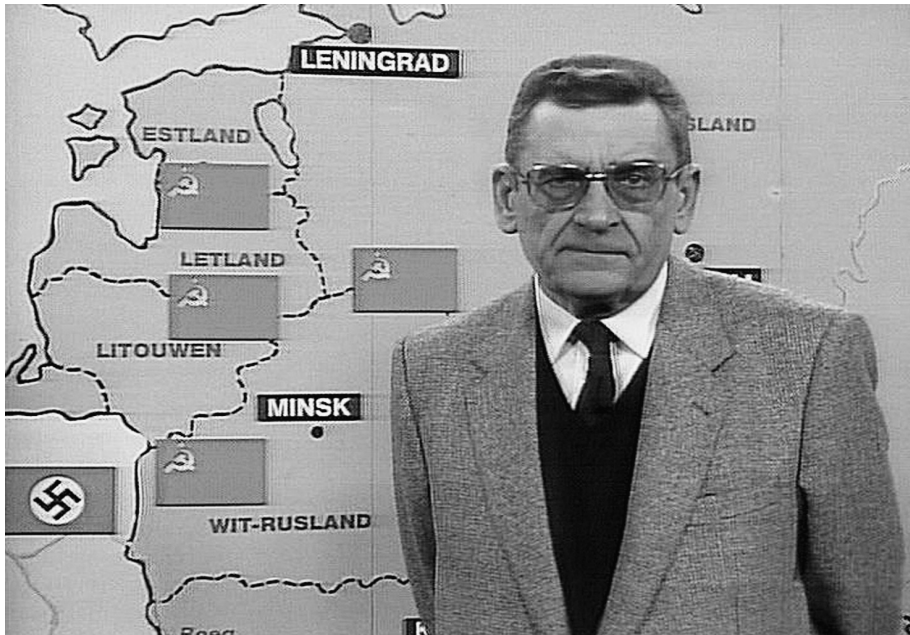
60 CHRISTINA TRUYEN, *De Nieuwe Orde...*, p. 28.

61 “Slotbeschouwingen van Maurice De Wilde, dd. 11.5.1991”, in AOOB, map “repressie”.

62 RUDY GOOSSENS, *Maurice De Wilde...*, p. 73.

63 Het “Hoofdwerk” diende wel de bekroning van de arbeid van het Rijksinstituut te wezen: “een wetenschappelijk werk, dat op grond van de totale verzamelde kennis een gedetailleerd beeld zou geven van de geschiedenis van Nederland in de Tweede Wereldoorlog” (LOE DE JONG, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Dl. XIII..., p. 5).

64 LOE DE JONG, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Dl. XIII..., p. 35-46.

- Maurice De Wilde tijdens een uitzending over het Oostfront, met op de achtergrond een kaart met het op de Duitsers veroverde gebied door de Sovjettroepen. (Foto VRT)

Staatsveiligheid, voor de onderzoeksgroep gesloten bleven. België had wat dat betreft een grote achterstand ten overstaan van de buurlanden ⁶⁵. Op basis van onderzoek in strafdossiers van het Auditoraat-Generaal en andere binnen- en buitenlandse archieven, evenals via lectuur van publicaties over enkele deelaspecten van het onderwerp, werden dossiers voor interviews voorbereid. En van daaruit werden de programma's gemaakt ⁶⁶.

Met zijn autoriteit als doctor in de geschiedenis stond Loe de Jong ook sterk ten opzichte van de begeleidingscommissies. Het advies van de historici over zijn teksten was *de facto* het werk van collega's. Dat advies was bovendien vrijblijvend. De Jong was trouwens niet gemakkelijk te overtuigen. De aanpassingen waartoe hij na discussie besloot, betroffen vaak kleine nuances, zodat men zich soms kan afvragen of de begeleidingsvergaderingen voor de programma's en publicaties veel nut hadden. Eénmaal het project gestart en de

⁶⁵ Ook voorzitter van de Wetenschappelijke Commissie, prof. Verhulst, signaleerde dit in de inleiding van het eerste boek van de reeks [A. VERHULST, "Ten geleide", in P. LOUYET, *De Verloren Vrede*, (België in de Tweede Wereldoorlog, 1), Kapellen, 1984, p. 5].

⁶⁶ VEERLE VANDEN DAELEN, *22 jaar oorlog...*, p. 56-58.

toon gezet, was de Jong vastbesloten om het op diezelfde manier ten einde te brengen. Dezelfde soort kritiek herhalen, had dus weinig zin ⁶⁷.

De Belgische situatie lag anders. De Wetenschappelijke Commissie en Maurice De Wilde hadden vele zware besprekingen. Dat kwam vooral omdat De Wilde veeleer voor een populariserende dan voor een wetenschappelijke aanpak was en hij het niet zo nauw nam met bronnenvermelding en -kritiek ⁶⁸. De Wilde beet zich bovendien vast in kleine, voor hem interessante details, waardoor de historische realiteit vertekend werd. Om op die wijze een min of meer waarheidsgetrouwe weergave te brengen, dienden extra programma's gemaakt te worden over andere aspecten van het onderwerp. De Wilde wou immers niet inkorten. Illustratief is dat hij ter inleiding van zes gevraagde programma's over de collaboratie een zeventiendelige reeks *De Nieuwe Orde* maakte. Naast zijn sensatiezucht en uitbreidingsdrang was hij er sterk van overtuigd dat "de grote man" schuldig was, "de kleine man" onterecht gestraft. Hooggeplaatsten wou De Wilde op hun verantwoordelijkheid (en schuld) wijzen en van hun voetstuk halen. Hij trok steeds partij voor de lagere op de sociale ladder. Zijn moraal is dat de hooggeplaatste er na de oorlog goedkoop vanaf kwam, terwijl de kleine man buitensporig zwaar gestraft werd voor acties die hij verricht had op aanraden van die toplaag die haar handen proper wou houden. Dit stond in sterk contrast met de Nederlandse reeks, waar het klassenaspect ontbrak en het geheel de maatschappelijke groepen oversteeg ⁶⁹. Ten slotte ging De Wilde overhaast generaliseren. Hij maakte van getuigenissen feiten. Eén priester volstond omzeggens om de houding van de katholieke kerk te schetsen, één militair voor de houding van het leger. De Wetenschappelijke Commissie heeft werkelijk "oorlog" moeten voeren om De Wilde ervan te overtuigen dat dit historisch-wetenschappelijk niet door de beugel kon ⁷⁰.

De scenarioteksten van Maurice De Wilde werden steeds korter voor de uitzendingen ingeleverd, waardoor er voor bespreking steeds minder tijd bleef. Soms was er zelfs al een film in elkaar gestoken. Dat beperkte uiteraard sterk de mogelijkheden van de Wetenschappelijke Commissie om nog veel te veranderen. Op dergelijke wijze voor schut gezet, kon de Commissie enkel kleine wijzigingen doorvoeren of het gehele programma laten uitstellen. Dat de Commissie in 1984 vroeg om officieel slechts een adviesorgaan te zijn en de eindverantwoordelijkheid bij de programmamaker en hiërarchie van de openbare omroep te leggen, had ook te maken met het feit dat zelfs goedgekeurde scripts, eenmaal in beeld gebracht, plots een andere draagkracht konden krijgen. De muzikale en paralinguale laag bleef immers nog afwezig in de tekst en de professoren

67 CONNIE KRISTEL, "Nut en nadeel van geschiedschrijving voor het rijk". Bijgevoegd bij Notulen Wetenschappelijke Commissie (AOOB); VEERLE VANDEN DAELEN, *22 jaar oorlog...*, p. 183-184, 189.

68 VEERLE VANDEN DAELEN, *22 jaar oorlog...*, p. 58-70, 81-84, 95-104, 112-114, 119-126.

69 FRANK VAN VREE, "Televisie en de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog", in *Theoretische geschiedenis*, 1995, nr. 1, p. 15.

70 VEERLE VANDEN DAELEN, *22 jaar oorlog...*, p. 74-79.

konden op basis van geschreven tekst de intonatie en de blik van De Wilde, de decors en de achtergrondmuziek niet inschatten. Na een eerdere breuk met zijn medewerkers, haakte helemaal aan het einde van de rit – bij De Wildes repressieprogramma's – ook de wetenschappelijke commissie af. De professoren wilden hun fiat niet meer geven omdat de reeks een al te vertekend beeld schetste én omdat De Wilde nog steeds wilde uitbreiden ⁷¹.

Hoewel er tussen het Nederlands en Belgisch project een groot verschil in timing was, begin jaren 1960 versus jaren 1980, speelde dat omzeggens geen rol in de vormgeving van de documentaires. Zowel in Nederland als in België was die vormgeving niet vernieuwend. Het waren beide presentatiedocumentaires, afgewisseld met archiefbeelden, getuigenissen (Nederland) en interviews (België). De beide sterke persoonlijkheden presenteerden zelf, zittend achter een bureau. Maurice De Wilde was niet alleen bij het presenteren, maar ook bij de interviewfragmenten vaak aan het woord en in beeld. In Nederland deed Loe de Jong de presentatie eveneens helemaal alleen, maar de interviews werden door zijn medewerkers, zoals Milo Anstadt, afgenomen en hier kwam enkel de geïnterviewde aan het woord en in beeld. De geïnterviewde kon zonder onderbreking zijn verhaal doen. Dat was een groot verschil met De Wildes aanpak, die zelf de interviews afnam en te pas en te onpas het verhaal onderbrak om de geïnterviewde extra details te vragen of te wijzen op fouten in zijn relaas.

De Nederlandse *De Bezetting* begon steeds met een kort filmfragment. Vervolgens verschenen de titels, onder muziek van de Egmont-ouverture van Beethoven. Even later kwam Loe de Jong in beeld, zittend achter een bureau, ernstig en weloverwogen sprekend, met op de achtergrond dia's of voorwerpen die met het onderwerp te maken hadden ⁷². De Nederlandse historicus Frank Van Vree noemt de presentatie van de Jong die van “de ideale onderwijzer : De Jong toont zich een meester in het meeslepend vertellen, nu eens zijn stem verheffend en de toeschouwer indringend aankijkend, dan rustig lezend, vermanend, plechtstatig, met af en toe een uitgerekt moment van stilte. Ieder spoor van ironie of sarcasme ontbreekt” ⁷³. Ook De Wildes programma's hadden een zelfde vorm. Telkens dreigende muziek met beelden van swastika's of tekens van bijvoorbeeld de DeVlag of het VNV. Dan een camera die inzoomde op een man achter een bureau, De Wilde. In vergelijking met de Jong was de toon van De Wilde echter scherper en kwam het geheel bedreigender over.

Het geheel straalde in beide gevallen authenticiteit uit. Er werd omzeggens niet geënceneerd of nagespeeld met acteurs ⁷⁴. De uitzendingen van Loe de Jong werden

71 VEERLE VANDEN DAELEN, *22 jaar oorlog...*, p. 96-104, 119-126.

72 CHRIS VOS, *Televisie en Bezetting...*, p. 81 (Alleen in het programma over de Jodenvervolging werd de Egmont-ouverture vervangen door Mahler en bleef de achtergrond in de studio zwart).

73 FRANK VAN VREE, “Televisie en de geschiedenis...”, p. 3.

74 CHRIS VOS, *Televisie en Bezetting...*, p. 253-254.

live uitgezonden, waarbij de verfilmde interviews en de archieffilms, op één filmrol geconcentreerd, steeds op de juiste plek moesten worden ingepast. Dergelijke werkwijze gaf aan de NTS minder gelegenheid om nog in te grijpen in het programma, zowel wat inhoud als lengte betrof. Gelukkig werden de uitzendingen vanwege hun historische waarde vastgelegd op *telerecording*⁷⁵. Maurice De Wildes' programma's werden al op voorhand op band vastgelegd, zij het soms vrij kort voor de uitzenddatum, eveneens om aanpassingen te vermijden.

Dat het medium televisie in twintig jaar tijd ook aan grote verandering onderhevig was, lijkt voor dit verhaal eerder ondergeschikt. Wel mag vermeld dat toen Loe de Jong in 1960 begon uit te zenden de televisie nog in haar kinderschoenen stond. Er waren amper 21 uitgezonden uren per week en slechts 25 % van de lokale bevolking bezat een televisietoestel. Tegen 1965 ging het al over 50 uitzenduren en een televisietoestel voor 68 % van de bevolking. Deze evolutie zette zich steeds verder⁷⁶. *De Bezetting* liep in een periode waarin de televisie nog niet algemeen ingeburgerd en aanvaard was. De reeks droeg in belangrijke mate bij tot het ernstig nemen van het medium⁷⁷. Maar ondanks de evolutie in het medium in de twintig jaar tussen Loe de Jong en Maurice De Wilde – met de introductie van een tweede net (Nederland 2 in 1964 en BRT 2 in 1975) en kabeltelevisie –, bleef het nog steeds de “rustige monopolietijd” van vóór de intrede van de commerciële televisie. En dat merk je, zeker aan De Wildes ellentlange uitzendingen met veel te veel gepresenteerde tekst en te weinig afwisseling. Hun *prime time* programmatie, hun vormgeving en duur zouden enige tijd later volstrekt onmogelijk zijn geworden⁷⁸.

Wat de behandelde materie zelf betreft, zien we voor de Belgische casus een grote aandacht voor de collaboratie. In Nederland werd daaraan slechts één programma gewijd, *Mussert en de Duitsers*⁷⁹. Daarin wordt de hele aanloop in de jaren 1930 geschetst (opgang extreem rechts in samenhang met economische crisis en werkloosheid), het tanend succes van de NSB in de periode 1936-1940 waardoor NSB-leider Anton Mussert steun ging zoeken bij de Duitsers en de collaboratie van de beweging, met als hoogtepunt de ontmoeting van Mussert met Hitler. De repressie wordt snel afgehandeld: “Tegenover de ‘wilde woede’ van de repressie, de typische tonelen van het straffen van vrouwen en meisjes die met de Duitsers meegedaan hadden, werd snel geprotesteerd.

75 CHRIS VOS, *Televisie en Bezetting...*, p. 79-80.

76 CHRIS VAN DER HEIJDEN, *Grijs verleden...*, p. 372, 377.

77 FRANK VAN VREE, “Televisie en de geschiedenis...”, p. 1, 13-14.

78 De Wilde zou dit overigens al moeten ondervinden bij zijn laatste uitzendingen, waarbij uitzenddag en -uur gewijzigd werden. Dit had zeker alles te maken met de komst van de commerciële zender VTM op 1 februari 1989.

79 Hoewel we bij het vergelijken van de reeksen rekening moeten houden met het feit dat “Productiekern Wereldoorlog II” zes maal meer programma's de ether instuurde dan de Jong, blijft deze discrepantie overeind.

De collaborateurs werden opgesloten in gevangenissen en geïmproviseerde kampen waar de toestand beneden alle peil was. In totaal werden zesendertig Nederlanders geëxecuteerd, waaronder Mussert⁸⁰.

In de bewuste aflevering wordt enkel de naam van Anton Mussert genoemd, geen enkele andere collaborateur wordt vermeld, laat staan aan het woord gelaten⁸¹. Door in deze aflevering net geen interviews of getuigenissen te gebruiken, namen de programmamakers veel van het concrete, het menselijke weg en creëerden ze meer afstand ten opzichte van het onderwerp. De beweging van Mussert werd geïsoleerd van de Nederlandse samenleving en buiten de nationale geschiedenis geplaatst. Het beeld van de collaboratie, aldus Frank Van Vree, was “buitengewoon scherp en gespeend van iedere nuance”⁸². Op geen enkel moment tracht men de collaborateurs goed te praten of te verontschuldigen. De NSB was een “foute formatie”. Onder hen die “fout” waren, werden ook de Oostfronters en de bewakers van de concentratiekampen van Amersfoort en Vught gecatalogeerd. Maar, zo werd benadrukt, op zes miljoen volwassen Nederlanders was nog niet één op veertig “fout”⁸³.

Wanneer de diverse Belgische collaboratiegroeperingen aan bod komen, zien we bij Maurice De Wilde een veel gekleurd beeld en een veel uitvoeriger behandeling. Het begint al in 1982 met de inleidende reeks *De Nieuwe Orde*, over de opgang van fascistisch gedachtegoed in België aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog en de stap naar de collaboratie tijdens de bezetting. Aan dit onderwerp alleen al worden zeventien programma's gewijd, die in totaal meer dan 26 uur zendtijd in beslag namen. Nog datzelfde jaar begon men aan de heruitzending van deze naar hedendaagse normen buitengewoon lange programma's. De heruitzending werd bovendien aangevuld met een inleidend debat van anderhalf uur en een even lang extra programma. Nadien volgden binnen het kader van de collaboratie nog de reeksen *Politieke- en jeugdkollaboratie* (1985-1986, veertien uitzendingen, meer dan 27,5 uur zendtijd), *De tijd der vergelding* (1988, acht uitzendingen, ongeveer 13 uur zendtijd), *De Oostfronters* (1989, zeven uitzendingen, meer dan 8,5 uur zendtijd). Nog voor het hele project was afgelopen, werd ook de reeks *Politieke- en Jeugdkollaboratie* heruitgezonden. Over de repressie volgde in 1990-1991 een aparte serie van vijf afleveringen⁸⁴. In al deze programma's kwamen grote en kleine collaborateurs met naam en toenaam op het scherm. Een groot deel van hen waren door De Wilde geïnterviewd. België hoorde uit de mond van de collaborateurs hun versie van

⁸⁰ LOE DE JONG en MILO ANSTADT, *De Bezetting*: “5. Mussert en de Duitsers”, NTS, 28.4.1961.

⁸¹ ELLEN TOPS, “Lebendige Vergangheit”, in MONICA FLACKE (ED.), *Mythen der Nationen. 1945 – Arena der Erinnerungen*, Berlijn, 2004, p. 437-438.

⁸² FRANK VAN VREE, “Televisie en de geschiedenis...”, p. 7.

⁸³ LOE DE JONG en MILO ANSTADT, *De Bezetting*: “5. Mussert en de Duitsers”, NTS, 28.4.1961.

⁸⁴ Voor een overzicht van de programma's van “Productiekern Wereldoorlog II”, zie VEERLE VANDEN DAELLEN, *22 jaar oorlog...*, bijlage III, bijlagen p. 19-23.

de oorlogsgebeurtenissen, op de rooster gelegd door De Wilde, die met bewijsmateriaal uit de archieven wees op onjuistheden of onvolkomenheden in hun relaas.

Behalve voor de collaboratie had het Belgische project veel aandacht voor het verzet. Aan de Belgische kolonie, Kongo, werd één programma gewijd, wat in verhouding veel minder is dan de aandacht die Loe de Jong schonk aan Nederlands-Indië⁸⁵.

III. Goede Nederlanders, foute Belgen ? Oorlogsverleden en nationaal gevoel

Hoe werden de documentaires nu in beide landen onthaald ? Wat brachten ze teweeg bij het grote publiek, bij de actoren en bij historici en hoe evolueerde het beeld van de oorlog nadien ?

Dat *De Bezetting* van Loe de Jong perfect in het Nederlandse consensusmodel past, merk je ook heel sterk aan de reacties op de programma's⁸⁶. Bij elke aflevering van de 21-delige reeks verschenen in haast alle Nederlandse kranten positieve reacties. De negatieve geluiden kon je omzeggens op één hand tellen en dat ondanks het gegeven dat ook deze reeks naar "normale"⁸⁷ televisieaanpak veel te lang duurde (75 minuten per aflevering)⁸⁷. Leuven's historicus Jo Tollebeek omschreef het als "een 'ceremonial broadcast', die in de geschiedenis van de Nederlandse televisie tot dezelfde orde behoort als bijvoorbeeld de uitzending van de kroning van Koningin Elisabeth II in de Britse televisiegeschiedenis (...). De serie openbaarde de rituele functie die het nieuwe medium [televisie] kon hebben : met regelmatige tussenpozen werd de oorlog geduid en werd de saamhorigheid van de kijkers versterkt"⁸⁸. De retoriek van *De Bezetting* was duidelijk nationalistisch⁸⁹.

85 Herman Van de Vijver voegt daaraan toe : "Kongo. Er was nood aan meer uitzendingen, maar iedereen wou in '90 stoppen met het hele project, vooral TV-directeur Jan Ceullers. Zo heeft Etienne [Verhoeven] ook maar 1 programma kunnen wijden aan de sociale collaboratie en een aan de economie (en zelfs niet aan het onderwijs). Dat was allemaal het gevolg van de eindeloos lange reeksen over de Nieuwe Orde, de Tijd der vergelding en de oostfrontiers (e-mail Herman Van de Vijver aan Lieven Saerens, 11.2.2010, zoals medegeedeeld aan auteur).

86 CHRIS VOS, *Televisie en Bezetting*..., p. 84.

87 R.M.S., "Meesterlijke eerste aflevering van TV-reeks 'De Bezetting'", in *Het Parool*, 7.5.1960; H., "Sober en bewogen", in *Algemeen Handelsblad*, 7.5.1960.

88 JO TOLLEBEEK, "De zuigkracht van het medium...", p. 179.

89 "Er werd een scherpe nadruk op het verzet gelegd. Goed en fout werden scherp onderscheiden en het programma [de reeks] liet er geen twijfel over bestaan dat de Nederlandse bevolking als geheel aan de goede kant van de streep had vertoefd. Dat kwam onder meer tot uiting in de wijze waarop gevoelig liggende thema's werden behandeld : de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB), de Nederlandsche Unie, de Februaristaking (als symbool voor de Nederlandse solidariteit met de joden), de Jodenvervolgving" [CHRIS VOS, *Televisie en Bezetting*..., p. 253 (citaat), 253-254]. Zie ook het beeld dat Ellen Tops schetst over de achterliggende gedachte van de reeks : "Die Niederlande waren ein mutiges und standhaftes Land, das sich deutlich von der verdorbenen deutschen Besatzungsmacht abhob" (ELLEN TOPS, "Lebendige Vergangenheit...", p. 429).

In het begin werd *De Bezetting* vergeleken met de op Winston Churchills memoires gebaseerde Britse serie *The Valient Years* – door een anglofiële Nederlander vertaald als *V for Victory*⁹⁰ –, die ongeveer dezelfde stof bracht als de afleveringen van *De Bezetting*. De Nederlanders waren het er unaniem over eens dat de serie van Loe de Jong het oorlogsverhaal veel beter vertelde omdat het objectiever en beter gedocumenteerd was. In de Britse reeks werd de Tweede Wereldoorlog voornamelijk getoond als een spannend militair avontuur met Engeland als hoofdacteur en zijn bondgenoten als figuranten. Er kwamen ook geënceneerde stukken in voor, wat niet steeds geloofwaardig overkwam, bijvoorbeeld het naspelen van een speech van Churchill. Het Nederlandse publiek was duidelijk veel meer te vinden voor uitvoerige, op directe wijze gebrachte getuigenissen, dan voor een gedramatiseerde versie⁹¹. De kijkers waren hoofdzakelijk geboeid door de combinatie van heel menselijke getuigenissen, zowel van bekende als heel eenvoudige mensen, en de indringende commentaar van presentator de Jong. Het geheel had werkelijk iets gezaghebbends. De historicus-presentator expliceerde de oorlogsjaren en ook de getuigen legden verklaringen af. Er werd niet ondervraagd, er werd geponeerd⁹².

Door zijn optreden als presentator van *De Bezetting* vergrootte Loe de Jong zijn bekendheid en gezag. Het televisieoptreden bevestigde zijn autoriteit op het gebied van het oorlogsverleden⁹³. De eerste uitzending werd bovendien ingeleid door NTS-programmacommissaris Jan Willem Rengelink, die, gezien de persoon van samensteller de Jong, nog voor de start verklaarde garant te staan voor “een feitelijk en objectief geheel”⁹⁴. Het was dus een geschiedschrijving die niet afweek van de officiële, meer zelfs, die door de officiële geschiedschrijver werd gemaakt⁹⁵. Nederlands mediaspecialist Chris Vos gaat verder en zegt dat niet alleen de Jong deze status kreeg, maar met hem ook zijn instituut, het RIOD. Het instituut fungeerde sindsdien meermaals als scheids- en scherpreechter bij de zich in een toenemende frequentie voordoende affaires. Na de eerste twee jaar uitzendingen was de acceptatie zo groot dat de positie van het “monument” bijna onaantastbaar geworden was⁹⁶. Vos omschreef de Jong toen als “een gids boven de partijen (...), een Vader des Vaderlands die troost gaf en de gebeurtenissen uitlegde en toelichte aan zijn kinderen”⁹⁷. Het scenario van dé Nederlandse oorlogsfilm, *De Overval* uit 1962, was bovendien ook van de hand van “Dr. L. de Jong, directeur van

90 S.n., “De Bezetting en het gebrek aan lesmateriaal”, in *Vrij Nederland*, 1.12.1962.

91 S.n., “Vermaak uit de tijd van de zonnekoning – Verschil tussen ‘V for Victory’ en program ‘De Bezetting’”, in *Binnenhof*, 15.3.1962; S.n., “De Bezetting en het gebrek aan lesmateriaal”, in *Vrij Nederland*, 1.12.1962; W.H. “Dramatische documentaire”, in *Algemeen Handelsblad*, 14.11.1961.

92 CHRIS VOS, *Televisie en Bezetting...*, p. 11.

93 CONNY KRISTEL, *Geschiedschrijving als opdracht...*, p. 79-80.

94 CHRIS VOS, *Televisie en Bezetting...*, p. 85.

95 CHRIS VOS, *Televisie en Bezetting...*, p. 111.

96 CHRIS VOS, *Televisie en Bezetting...*, p. 84-85.

97 CHRIS VOS, *Televisie en Bezetting...*, p. 84, 102 (citaat p. 102).

- Loe de Jong ten tijde van de tv-reeks *De Bezetting* in de jaren 1960. (Foto Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie)

het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie”⁹⁸. Het was zelfs de Jong die het initiatief voor de verfilming had genomen. Met bijna anderhalf miljoen bezoekers behoort deze bejubeling van de heldendaden van het verzet tot één van de meest bezochte Nederlandse films⁹⁹. De Nederlandse oorlogsgeschiedenis naar het grote publiek overbrengen, was duidelijk de Jongs taak. De Jong was het prototype van de historicus die als deskundige de oorlog verduidelijkt aan het grote publiek¹⁰⁰.

Hoewel het Nederlandse consensusmodel sterk stond, was het niet zonder barsten. Zo kwamen er wel kritischere reacties op het optreden in *De bezetting* van de historicus Pieter Geyl in verband met het driemanschap van de Nederlandsche Unie (1940-1941), een in de eerste bezettingsmaanden opgerichte politieke organisatie die de NSB de wind uit de zeilen wilde nemen, maar tegelijkertijd bereid was concessies aan de Duitse bezetter te doen¹⁰¹. De drie hoofdrolspelers van de Nederlandsche Unie, de liberale provinciecommissaris mr. Johannes Linthorst Homan, de katholieke regeringscommissaris prof. dr. Jan E. de Quay en de Rotterdamse hoofdcommissaris van politie mr. Louis Einthoven, waren niet opgezet met het oprakelen van hun oorlogsverleden. Niemand van het driemanschap verleende zijn medewerking aan de desbetreffende tweede aflevering van de televisiereeks. “*Een ietwat vreemde zaak*”, schreef de pers, “omdat zij alle drie leven en floreren”¹⁰². De Quay was in 1959 zelfs Nederlands minister-president geworden¹⁰³.

⁹⁸ DR. LOUIS DE JONG, *De Overval. Het verhaal van de gelijknamige film*, Amsterdam, 1962, achterflap.

⁹⁹ FRANK VAN VREE, “Televisie en de geschiedenis...”, p. 1.

¹⁰⁰ JO TOLLEBEEK, “De zuigkracht van het medium...”, p. 178.

¹⁰¹ LOE DE JONG en MILO ANSTADT, *De Bezetting* “2. De eerste maanden”, NTS, 17.9.1960.

¹⁰² S.n., “Uit het zakboek van een twijfelaar”, in *Vrij Nederland*, 24.9.1960.

¹⁰³ B., “Het lastige geheugen”, in *Weekblad Nederlandse Protestantenvond*, 1.10.1960; CHRIS VOS, *Televisie en Bezetting...*, p. 70.

• Loe de Jong in de studio ten tijde van de tv-reeks *De Bezetting* in de jaren 1960. (Foto Vara)

De Unie werd in het televisieprogramma niet zozeer als “fout”, maar wel als “naïef” getypeerd, hun leiders hadden zich “vergist”. Kritiek op de Unie kon dus wel, maar principieel stond men aan dezelfde kant¹⁰⁴. In 1972 trachtte men vanuit de kring van het driemanschap van de Nederlandsche Unie om de publicatie van het vierde boekdeel van Loe de Jong (*Mei '40 – Maart '41*) te verhinderen, maar het RIOD kreeg van de overheid toch toestemming tot publicatie (en dus ook financiering)¹⁰⁵. Interessant is dat de bewuste aflevering in de herwerkte heruitzending vijftig jaar na de bevrijding (zie verder) alsnog genuanceerd werd : de oprichters van de Unie waren het onderling sterk oneens geweest over de accommodatiepolitiek met de bezetter en vele aanhangers van de Unie waren later in het verzet actief geweest. Ook hier werd Nederlands eer dus alsnog “gered”¹⁰⁶.

104 ELLEN TOPS, “Lebendige Vergangenheit...”, p. 429; FRANK VAN VREE, “Televisie en de geschiedenis...”, p. 6.

105 DAVID BARNOUW, MADELON DE KEIZER en GERROLD VAN DER STROOM (red.), *1940-1945 : Onverwerkt verleden ?...*, p. 12-13.

106 ELLEN TOPS, “Lebendige Vergangenheit...”, p. 429.

Ook de trauma's van de Jodenvervolging en het gebeuren rond Nederlands-Indië lagen gevoelig. Beide onderwerpen maakten heel wat tegenstrijdige reacties los¹⁰⁷. In verband met de Joodse slachtoffers doorbrak Loe de Jong immers de nationale verzetsmythe. Nederland was dan toch niet het land waar de overgrote meerderheid aan verzetszijde stond, want "was er nu geen enkele verzetsgroep die die treinsporen richting vernietigingskampen kon opblazen?"¹⁰⁸. Die materie lag daarenboven uiterst gevoelig door het gegeven dat de programmamaker, de Jong, zelf Joods was en zijn hele familie verloren had tijdens de oorlog. Het is een heel aangrijpende aflevering die eindigt op de muziek van Max Bruchs *Kol Nidrei*, het gebed dat aan de vooravond van Jom-Kippoer, de Grote Verzoendag, in de synagogen wordt "gesalmodieerd"¹⁰⁹. Toch blijft ook deze uitzending erg gematigd en voorzichtig. Tegelijk worden de verzetskant en de solidariteit van niet-Joden sterk op de voorgrond geplaatst¹¹⁰. Dat vanuit Nederland het hoogste percentage Joden uit West-Europa gedeporteerd werden (Duitsland buiten beschouwing gelaten), blijft danig onderbelicht¹¹¹.

De Bezetting werd symbolisch afgesloten op 4 mei 1965, de twintigste verjaardag van de bevrijding, met de gelijknamige 21ste aflevering *De Bevrijding*. Datzelfde jaar bracht Jacques Pressers publicatie *Ondergang: de vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom, 1940-1945* bij velen een schok teweeg¹¹². Pressers werk – eveneens in opdracht van het RIOD en bijzonder emotioneel geschreven¹¹³ – maakte een onoverbrugbare kloof tussen goed en kwaad, eenzelfde tweedeling als bij Loe de Jong. Na het nuchter verslag met begrip voor het menselijk tekort dat de Nederlandse schrijver-jurist Abel Herzberg – net als Presser en de Jong van Joodse afkomst – vijftien jaar voordien over ditzelfde onderwerp schreef, paste Pressers boek helemaal in het "goed-foutparadigma" dat toen in Nederland leefde en nog lange tijd zou blijven voortleven¹¹⁴. *Ondergang* maakte veel los en moet volgens de Nederlandse historica Conny Kristel beschouwd

107 CHRIS VOS, *Televisie en Bezetting*..., p. 112.

108 LOE DE JONG en MILO ANSTADT, *De Bezetting: "9. De Jodenvervolging"*, NTS, 3.5.1962; MARTIN BOSSENBROEK, *De Meelstreep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam, 2001, p. 428.

109 Dit melancholische joodse lied zal nog in praktisch alle documentaires over de judeocide terugkomen. In hoeverre de Jong hier eerst mee was, weet ik niet, wel hebben velen allicht zijn voorbeeld gehoord en nagevolgd. LOE DE JONG en MILO ANSTADT, *De Bezetting: "9. De Jodenvervolging"*, NTS, 3.5.1962.

110 FRANK VAN VREE, "Televisie en de geschiedenis...", p. 9.

111 CHRIS VOS, *Televisie en Bezetting*..., p. 111; LOE DE JONG en MILO ANSTADT, *De Bezetting: "9. De Jodenvervolging"*, NTS, 3.5.1962.

112 JAN BANK, *Oorlogsverleden in Nederland* ..., p. 21; DAVID BARNOUW, MADELON DE KEIZER en GERROLD VAN DER STROOM (red.), *1940-1945: Onverwerkt verleden ?...*, p. 39; JACQUES PRESSER, *Ondergang*...

113 CONNY KRISTEL, *Geschiedschrijving als opdracht*..., p. 17, 76.

114 CHRIS VAN DER HEIJDEN, *Grijs verleden*..., p. 13-14, 400-403; CONNY KRISTEL, *Geschiedschrijving als opdracht*..., p. 17; ABEL J. HERZBERG, *Kroniek der Jodenvervolging, 1940-1945*, Amsterdam, 1985 [Dit werk verscheen voor het eerst in 1950 als zelfstandig onderdeel van het verzamelwerk J.J. BOLHUIS e.a. (ed.), *Onderdrukking en Verzet. Nederland in Oorlogstijd III*, Arnhem, s.d. [1950]].

worden als een katalysator in het proces van bewustwording van de ramp die de Joden in Nederland getroffen had ¹¹⁵.

Anders dan Loe de Jong in Nederland zorgde Maurice De Wilde voor heel wat meer rel en reactie ¹¹⁶. De Tweede Wereldoorlog belandde als het ware in de “arena”. De Wildes aanpak was verre van nationalistisch – een totaal contrast met het Wilhelmus overgoten *De Bezetting* ¹¹⁷ – en hij werd geen “autoriteit” voor de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, zeker niet in academische kringen. De Wilde schetste helemaal geen eenheidsvormend beeld waarbij het gros van de bevolking “goed” was. Eerder zocht hij verschillende getuigen op, de collaborateurs, de verzetslui en de prominente politici, en legde hen als een “inquisiteur” het vuur aan de schenen om hun verhaal los te krijgen. Daarbij waren aan het eind van de rit veel meer “foute” dan “juiste” Belgen op het scherm verschenen. Op soms pijnlijke wijze wees De Wilde respondenten op fouten in hun relaas. Met de neus op bewijsmateriaal vertelden geïnterviewden vaak meer dan hun lief was. Veel getuigen beklagden zich ooit ingestemd te hebben met een interview.

Het was dan ook een heel controversiële werkwijze. Maurice De Wilde telefoneerde veelal de dag vóór zijn komst voor een interview, zodat de te interviewen personen, die vaak al een vrij gezegende leeftijd hadden, niet meer door familie of kennissen al dan niet afgeraden konden worden met De Wilde mee te werken. Een interview nam een hele dag in beslag. In de voormiddag vond een voorbereidend gesprek plaats. De getuigen deden in een ontspannen sfeer – er was nog geen opnameapparatuur draaiende – hun verhaal. Tijdens zulke informele babbels kwamen voor De Wilde vaak interessante feiten aan de oppervlakte, die hij in een soort vragenlijst noteerde. In de namiddag werd dan die vragenlijst doorgenomen – er werd nog steeds niet opgenomen –, om dan ’s avonds met een hele cameraploeg en apparatuur binnen te vallen bij mensen die niet meer van de jongste waren, al de hele dag aan de praat waren gehouden en vaak al wat moe werden. Dan pas vond het eigenlijk interview plaats. Wanneer de geïnterviewden niet meer vertelden wat ze voordien die dag gezegd hadden, verwees De Wilde naar het voorbereidend gesprek. Daardoor werden voor de camera’s ook zaken gezegd die de betrokkenen niet op het scherm wensten te brengen ¹¹⁸.

Eénmaal een interview was opgenomen, kon echter niets een uitzending ervan verhinderen. Enkel een onjuiste verklaring kon volgens het Belgische mediarecht ingetrokken worden. De geïnterviewden konden de uitzending van hun al te

115 CONNY KRISTEL, *Geschiedschrijving als opdracht...*, p. 25.

116 VEERLE VANDEN DAELEN, *22 jaar oorlog...*, p. 144-177.

117 FRANK VAN VREE, “Televisie en de geschiedenis...”, p. 2, 9.

118 VEERLE VANDEN DAELEN, *22 jaar oorlog...*, p. 160.

openhartige ontboezemingen niet meer tegengaan¹¹⁹. Deze getuigenissen, soms eerder “kruisverhoren”, boeiden het publiek heel erg. Hoe belangrijker de geïnterviewde persoon, hoe meer interesse er was voor de programma’s¹²⁰. De programma’s lokten zo hele polemieken uit. Iedereen voelde zich geroepen een eigen mening te hebben over De Wilde, zijn interviewmethode en de inhoud van de programma’s.

Maurice De Wilde stond in het middelpunt van de belangstelling, door de media en het publiek tegelijkertijd de hemel in geprezen en verguisd¹²¹. Niet door het wetenschappelijke aspect – inhoudelijk was er meer dan een detail op aan te merken –, maar door de onconventionele aanpak en de typische stijl van De Wilde waren de programma’s voor het grote publiek beklijvend. Gedurende het hele verloop van de reeks was zij meermaals het onderwerp van besprekingen in de Raad van Beheer van de openbare omroep en diende de administrateur-generaal meerdere malen tussen te komen wanneer de politieke of juridische wereld een verantwoording vroeg voor bepaalde uitzendingen.

Al vóór de uitzending van de eerste reeks *De Nieuwe Orde* in 1982 diende de openbare omroep op aanraden van de minister van Justitie haar juridische dienst in te schakelen. Maurice De Wilde wou immers een primeur voor België op het scherm brengen, een interview met Léon Degrelle. Door artikel 123 sexies van het strafwetboek – in het geval van Degrelle de *Lex Degrelliana* genoemd – werd de veroordeelde Rex-leider elke toegang tot het Belgisch grondgebied ontzegd en was het verboden om enige propaganda of geschriften van hem te verspreiden, dit om hem geen kans te geven zijn opvattingen ooit nog kenbaar te maken. Indien het Degrelle-interview als propaganda kon worden beschouwd, kon de openbare omroep hiervoor worden vervolgd. Pas na een positief advies van twee hiertoe gecontacteerde professoren-juristen werd het fiat tot uitzending gegeven. Er kwam geen vervolging en het feit dat De Wilde, een Vlaams journalist, erin slaagde een figuur als Degrelle op het scherm te brengen, stootte vooral veel Walen voor het hoofd. Het is één van de meest schitterende interviews uit de reeks geworden, net

119 Het “arrest Van den Daele” (Hof van Cassatie 12 september 1975) in verband met De Wildes reportage *Dure Electriciteit* (waarbij de geïnterviewde zijn bijdrage wenste terug te trekken, maar hiervoor van de rechter geen gelijk had gekregen) had de positie van journalisten aanzienlijk versterkt [VEERLE VANDEN DAELEN, *22 jaar oorlog...*, p. 152-155; RUDY GOOSSENS, *Maurice De Wilde...*, p. 46-56 (+ bijlagen 3, 4 en 5)].

120 Zie bijvoorbeeld Maurits Naessens van de Bank van Parijs en de Nederlanden, links-socialistisch boegbeeld, propagandachef van de socialistische partij, medeoprichter van de Anti-Oorlogsliga die opkwam voor ontwapening en tegen het fascisme.

121 Meerdere licentiaatsverhandelingen behandelden de receptie van De Wildes oorlogsdocumentaires en tonen duidelijk de verdeelde appreciatie (Zie bv.: CHRISTINA TRUYEN, *De Nieuwe Orde...*; YVES VAN DIJCK, *De tijd der vergelding: Kritische analyse van de persreacties in de Belgische Nederlandstalige pers*, Leuven, licverh. KU Leuven, 1990; INGRID CLAES, *Oostfronters, vergelijkend onderzoek van de uitzendingen, de tekstuitgave en persreacties*, Leuven, licverh. KU Leuven, 1991).

door de onderzoeksjournalistiek van De Wilde die zich helemaal niet liet “inpakken” door Degrelle. De Wilde en Degrelle botsten en discussieerden als gelijken ¹²².

De reeks werd op de voet gevolgd door de politieke wereld (zie de parlementaire vragen) en lokte zelfs reacties uit van koning Leopold III en koning Boudewijn I, dit naar aanleiding van het programma *De gekroonde republiek I*. Bij de heruitzending van *De Nieuwe Orde* was de grootste aanpassing de toevoeging van een extra programma over het *Eldrie-Verbond*, een leopoldistische beweging, vooral actief in het Antwerpse. De Belgische minister Leo Tindemans was hierin actief geweest, maar voor het programma niet gecontacteerd door Maurice De Wilde. Bovendien verscheen zijn foto in het programma. De Wilde had in het programma, ondanks interne tegenkantingen, wel een twijfelachtige getuigenis gebruikt. Een “recht op antwoord” van Tindemans was het gevolg. De uitzending *Zender Brussel* uit 1990 over de openbare omroep tijdens de bezetting zorgde na een uitzendverbod van de rechter in kortgeding dan weer voor een inval van de gerechtelijke politie. Het oorlogsverleden werd dus met een hoop controverse de ether in gestuurd ¹²³.

De grote verdienste van Maurice De Wildes programma’s, aldus historicus Rudi van Doorslaer, was het doorbreken van de stilte bij het grote publiek ruim vijftientig jaar na de bevrijding ¹²⁴. Begin jaren 1970 was deze stilte in de historiografie al doorprikt met bijvoorbeeld het verschijnen van *L’an 40* van José Gotovitch en Jules Gérard-Libois, respectievelijk wetenschappelijk medewerker van het NCWOII en CRISP-directeur, en *Hitler en het politieke lot van België*, van gewezen lid van de collaborerende DeVlag en vrij navorser van het NCWOII Albert De Jonghe. Maar deze wetenschappelijke werken bereikten slechts een beperkt publiek ¹²⁵. De invloed van deze en andere wetenschappelijke publicaties is zeker ondergeschikt aan de impact van De Wildes uitzendingen in de jaren 1980 ¹²⁶. De oorlog met al zijn hete hangijzers op televisie bespreekbaar maken, motiveerde daarenboven het wetenschappelijke milieu tot verder onderzoek. Het was voor Vlaanderen ook de eerste keer dat het onverwerkte trauma van de Tweede Wereldoorlog op televisie getoond werd en bespreekbaar werd, een factor die mee het succes van de reeks maakte. Het is veelzeggend dat naar aanleiding van De Wildes *De tijd der vergelding* die in 1988 op het scherm kwam, vijf telefoonlijnen

122 VEERLE VANDEN DAELEN, *22 jaar oorlog...*, p. 149-150.

123 VEERLE VANDEN DAELEN, *22 jaar oorlog...*, p. 85-86, 144-177.

124 RUDI VAN DOORSLAER, “Steeds wordt een andere oorlog beschreven. Recente tendensen in de oorlogshistoriografie in België”, in *Spiegel Historiael*, 1994, nr. 3-4, p. 145.

125 JOSÉ GOTOVITCH en JULES GÉRARD-LIBOIS, *L’an 40. La Belgique occupée*, Brussel, 1971; ALBERT DE JONGHE, *Hitler en het politieke lot van België, 1940-1944. De vestiging van een Zivilverwaltung in België en Noord-Frankrijk*, Antwerpen, 1972.

126 MARNIX BEYEN, “Der Kampf um das Leid”, in MONIKA FLACKE (ed.), *Mythen der Nationen. 1945 – Arena der Erinnerungen*, Berlin, 2004, p. 85-86.

voor reacties en vragen van kijkers opengesteld werden en dat deze na elke aflevering overbezet waren ¹²⁷.

Voor het eerst kon over delicate thema's, zoals de Koningskwesitie, bepaalde aspecten van de concentratiekampwereld en de repressie (zuivering, meer nog dan de collaboratie) gesproken worden. Dat dit effectief een doorbraak was, illustreert de behandeling van de Belgische Koningskwesitie. Een voorstel van de RTB-radio in 1973 om een reeks aan dit onderwerp te wijden, was in een fikse rel geëindigd. Het werd door de Raad van Beheer van de RTB geschrapt. Het was in België blijkbaar nog niet mogelijk om de Koningskwesitie openlijk te bespreken. Dat potje moest toen nog gedekt blijven. Op 23 januari 1979 wijdde de Franse televisie in *Les Grands Dossiers de l'écran* (Antenne 2) wel een programma aan de Belgische Koningskwesitie. Eerst werd de film *La question royale* van de Belgische cineast Christian Mesnil getoond, waarop een debat volgde. Hieraan namen zes Belgen deel : vijf Franstaligen (Jacques Willequet, Robert Devleeschouwer en José Gotovitch voor de ULB, Georges-Henri Dumont voor de *Faculté Saint-Louis* in Brussel en CRISP-directeur Jules Gérard-Libois) en één Nederlandstalige, de germanist Luc Schepens, die aan de Rijksuniversiteit Gent in de richting Nieuwste Geschiedenis had gedoctoreerd. De Vlaamse specialist Albert De Jonghe was niet uitgenodigd ¹²⁸. Pas met Maurice De Wilde kwam het onderwerp voor het eerst op de Belgische omroep ter sprake, met alle ophef van dien.

De evaluatie van de reeks van Maurice De Wilde op academisch vlak, als bijdrage aan de historiografie, ligt moeilijker. De massa aan verzamelde getuigenissen is van onschatbare waarde, maar de stijl van De Wildes documentaires miste wetenschappelijkheid en nuance. De serie gaf wel stof voor talloze wetenschappelijke verhandelingen ¹²⁹.

In Nederland werd *De Bezetting* tweemaal heruitgezonden : in 1966-1967 en 1989-1990. Bij de eerste herhaling werd om de veertien dagen een tot één uur durende herwerkte

¹²⁷ RUDY GOOSSENS, *Maurice De Wilde...*, p. 114.

¹²⁸ H.M., "De koningskwesitie dank zij de Fransen toch op Belgische schermen", in *Het Laatste Nieuws/De Nieuwe Gazet*, 23.1.1979; MANU RUYTS, "Franse tv-uitzending over Belgische koningskwesitie", in *De Standaard*, 23.1.1979. Dat debat is niet zonder gevolg gebleven. Jules Gérard-Libois had er immers geponereerd dat Leopold III nooit zo populair was geweest als op het ogenblik van de capitulatie in 1940. Een statement waar door de andere deelnemers aan het debat fel op gereageerd werd. Meerdere kranten hebben gereageerd op deze discussie : S.n., "Fel debat over koningskwesitie op Franse TV", in *De Morgen*, 25.1.1979; S.n., "Frans programma over koningskwesitie bracht verrassingen", in *Gazet van Antwerpen*, 25.1.1979; F.J., "Question royale", in *Le Peuple*, 25.1.1979; S.n., "La Question Royale' télévisée par Antenne-2 avec (déjà !) le recul de l'historien", in *La Dernière Heure*, 25.1.1979; J.F., " 'La question royale' à 'Antenne 2'", in *La Libre Belgique*, 25.1.1979; J.v.S. "Le film sur la question royale fut suivi d'un débat très utile", in *Le Soir*, 25.1.1979; S.n., "Sereen debat over koningskwesitie", in *Het Volk/De Nieuwe Gids*, 25.1.1979; MANU RUYTS, "Koningskwesitie bleef in de mist", in *De Standaard*, 25.1.1979; S.n., "Koningskwesitie op Franse t.v. : Het stilzwijgen omheen de grote leugen", in *Het Laatste Nieuws/De Nieuwe Gazet*, 25.1.1979.

¹²⁹ VEERLE VANDEN DAELLEN, *22 jaar oorlog...*, p. 142-143, 176-177.

- Maurice De Wilde ten huize van Léon Degrelle ter gelegenheid van het roemruchte interview opgenomen voor zijn tv-reeks *De Nieuwe Orde*. (Foto VRT)

versie getoond, waarin op bepaalde punten de historische volgorde door een meer logische vervangen was. Deze heruitzending werd begeleid door zes discussieprogramma's van een uur ¹³⁰. Bij de tweede heruitzending was de serie grondig herwerkt : de presentatie werd niet meer door Loe de Jong, maar door de al even gerenommeerde presentator Pier Tania verzorgd, archiefbeelden werden soms ingekleurd... Het geheel had meer vaart gekregen en was afgestemd op het kijkerspubliek van die tijd dat de ellenlange uitzendingen uit de jaren 1960 niet meer zou kunnen appreciëren. Tania presenteerde niet zittend achter een bureau zoals de Jong, maar rechtstaand omdat men dacht dat zulks meer leven bracht in de presentatie. Het decor was gemoderniseerd en de volgorde van de archiefbeelden was licht aangepast. De globale inhoud was echter identiek gebleven. Ook het begeleidingsmateriaal werd aangepast : er kwam een driedelige reeks *De bezetting na 50 jaar* op de markt, die beknopter, met meer (kleur)prenten en modernere *lay-out* trachtte in te spelen op de mentaliteit van einde jaren 1980. De tekst, en daarmee de presentator, domineerde echter nog heel sterk en is in beide versies de sturende factor in het verhaal ¹³¹.

De bewerking bleek een mislukte poging. De kijkcijfers bleven beneden alle verwachtingen en het boek haalde niet half het niveau van de vorige publicaties ¹³². De

¹³⁰ S.n., "Discussie begeleidt herhaling *Bezetting*", in *De Volkskrant*, 16.9.1966.

¹³¹ CHRIS VOS, *Televisie en Bezetting...*, p. 237.

¹³² LOE DE JONG, *De bezetting na 50 jaar*, 's-Gravenhage, 1990, 3 delen; Hilversum, Nederlands Audiovisueel Archief (NAA), *viewing* herwerkte reeks *De bezetting*.

Nederlandse schrijfster, journaliste en columniste Renate Rubinstein, in de jaren 1930 met haar ouders vanuit Duitsland naar Nederland gevlucht en net zoals Loe de Jong van Joodse afkomst, reageerde in haar *Tamar*-rubriek in *Vrij Nederland* ook negatief: “Kennelijk ben ik overgevoelig geworden voor de patriottische toon van de reeks”. Zij voegde eraan toe: “Eigenlijk zijn er over bezet Nederland maar twee opzienbare verhalen te vertellen: de Jodenmoord en de Hongerwinter”. De Februaristaking voegde ze er ook nog aan toe, met de bemerking dat die wel niet tot verder verzet geleid had¹³³. Het was ook Rubinstein die al in 1974 schreef dat de Jong het verleden vervalste door een al te heroïsche kijk erop¹³⁴.

Dat Nederland minder geïnteresseerd was in het opgehangen beeld van de oorlog uit *De Bezetting* was misschien effectief een gevolg van de vragen die men zich bij dat beeld begon te stellen. Dit was – net zoals in de literatuur (Simon Vestdijk, Willem-Frederik Hermans, Harry Mulisch) – zeker zo in academische kringen¹³⁵. De eerste die zich openlijk vragen stelde en nuance bracht bij het beeld van de onderdrukking en het goede verzet was Hans Blom, zelf lange tijd directeur van het RIOD/NIOD¹³⁶. Bij zijn oratie aan de Universiteit van Amsterdam in 1983 nam hij onder de titel *In de ban van goed en fout?* afstand van het “goed-foutparadigma” dat Loe de Jong zo typeerde¹³⁷. Ook was de interesse van het grote publiek intussen meer uitgegaan naar de “gewone man” en naar het lijden, de slachtoffers, in plaats van, zoals Loe de Jong had gedaan, naar de grote lijnen en het verhaal van de elite¹³⁸.

Tot het verschijnen in maart 2001 van *Grijs verleden* van de Nederlandse historicus en schrijver Chris van der Heijden¹³⁹ bleef Loe de Jongs levenswerk naar het grote publiek toe echter omzeggens gevrijwaard van enige kritiek¹³⁹. Van der Heijden stelt het zwart-witte beeld van Nederlands’ oorlogsverleden zoals bij de Jong voorgesteld in vraag. Raken aan de Jongs monument van de Nederlandse cultuur getuigde van brutaliteit, maar was daarom des te meer noodzakelijk. De vraagstelling moest opnieuw, maar anders gesteld worden, vanuit nieuwe perspectieven. De Jong wordt een gebrek aan aandacht voor aarzeling, onzekerheid en het grijs tussen het zwart/wit verweten. Hij had over de oorlog geschreven als over een “oorlog van helden en boeven”. Van der Heijden ging in tegen het beeld van een oorlog waarin ieder een positie voor of tegen innam, zonder ruimte

133 *Vrij Nederland*, 1.2.1990.

134 *Vrij Nederland*, 2.11.1974.

135 CHRIS VAN DER HEIJDEN, *Grijs verleden...*, p. 12.

136 ELLEN TOPS, “Lebendige Vergangeneit...”, p. 429.

137 J.C.H. BLOM, *In de ban van goed en fout? Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland*, Bergen, 1983.

138 ELLEN TOPS, “Lebendige Vergangeneit...”, p. 438; CHRIS VOS, *Televisie en Bezetting...*, p. 254-255. Zie bijvoorbeeld de documentaires *Vastberaden maar soepel en met mate* waar meer aandacht was voor de kleine man en *Begrijpt u nu waarom ik huil?* waarin het slachtoffer centraal stond.

139 CHRIS VAN DER HEIJDEN, *Grijs verleden...*, p. 15-16.

voor andere mogelijkheden. In plaats van de heldere lijnen en strakke ontwikkelingen, zoals de Jong, zag van der Heijden vooral wanorde. Nederland had niet resoluut voor het verzet gekozen. De meeste inwoners hebben die bewuste keuze niet gemaakt. Zij bevonden zich in een middenpositie, niet in de collaboratie maar ook niet in het verzet. De realiteit was dus vooral “grijs” in verschillende tonen en varianten. Exit “heldenvolk”, exit homogeniserend, monochroom verhaal ¹⁴⁰. In België was het met de documentaires helemaal niet tot een “nationale consensus” gekomen. Die hoop kunnen we voor België waarschijnlijk netjes opbergen ¹⁴¹.

Het verschil in timing van beide reeksen zorgde in ieder geval voor een verschillend klimaat in de omgang met de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. Loe de Jong presenteerde in de periode van de “*patriotic memory*”. Die was zeker tot halverwege de jaren 1960 het dominante beeld. De jaren 1980 waren veel meer de jaren van het problematiseren van de oorlogsherinneringen. In die zin zijn beide documentairereeksen wel heel erg kind van hun tijd. Zij het dan wel dat het consensusmodel in Nederland toch is blijven domineren en dat dit in België zelfs niet van de grond gekomen is. De idee van een vrij homogene natie met een homogeen oorlogsverleden verklaart ook waarom er zoveel ophef was bij het verschijnen van *Grijs verleden*. Waarschijnlijk blijft een reeks zoals *De Nieuwe Orde*, waarin uitgebreid de groeiende extreemrechtse tendensen in België beschreven worden vóór de Duitse bezetting, voor Nederland onmogelijk.

Beide landen blijven hun eigen gevoeligheden hebben met de oorlogsjaren. Daar waar in België collaboratie en repressie nog steeds heel gevoelig liggen, kent men in Nederland het schuldgevoel over de Jodenvervolging. De laatste tijd treedt dat laatste aspect ook in België – waar het onderzoek over de Jodenvervolging lange tijd op zich heeft laten wachten – meer naar voren, vooral dan betreffende de hoge deportatiecijfers voor Antwerpen ¹⁴². Pieter Lagrou duidt de typisch Nederlandse en Belgische gevoeligheden heel treffend : België, en Vlaanderen heel in het bijzonder, moet nog steeds de sterkte van de collaboratie verklaren, Nederland de zwakte van het verzet ¹⁴³. Het grote verschil is dat het ontbreken van een sterk nationaal gevoel deze behandeling in België eerder aanmoedigt en zelfs niet probeert om hier doekjes om te winden, terwijl Nederland terughoudend blijft om afbreuk te doen aan zijn consensusmodel.

¹⁴⁰ CHRIS VAN DER HEIJDEN, *Grijs verleden...*, p. 399.

¹⁴¹ Zie in dit verband onder meer de beschouwingen van Marnix Beyen [MARNIX BEYEN, “Naties in gradaties. Nationaal en historisch besef in België en Nederland”, in *Ons Erfdeel*, 2002, nr. 2, p. 233-240].

¹⁴² De eerste grondige academische studie over de Jodenvervolging in België was Maxime Steinbergs meerdelig werk *L'étoile et le fusil*, dat in de periode 1983-1986 verscheen (MAXIME STEINBERG, *L'étoile et le fusil*, Brussel, 1983, 1984 en 1986). De discussie rond Antwerpen kwam pas echt op gang bij de publicatie van Lieven Saerens' doctoraat [LIEVEN SAERENS, *Vreemdelingen in een wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944)*, Tielt, 2000].

¹⁴³ PIETER LAGROU, “Herdenken en vergeten (Nederland)...”, p. 115.

In België was de visie op het oorlogsverleden eerder bron van strijd dan van nationale unie. Het Belgische nationaal gevoel, de begeestering voor de natie, bekoelde al in de tweede helft van de negentiende eeuw, terwijl het Vlaamse nationaal bewustzijn toenam. De Eerste Wereldoorlog kon het tij aanvankelijk keren, doch dit bleek heel tijdelijk en het conflict zaaide eigenlijk de verdere verdeeldheid met de *Flamenpolitik* en het activisme. Na de Tweede Wereldoorlog stond het land aan de rand van burgeroorlog. Eerst en vooral was er schrik voor het verzet. Daarnaast was er de Koningskwestie die het land nog meer verdeelde tussen Wallonië en Vlaanderen. In zijn documentairereeks behandelde Maurice De Wilde niet alleen de Vlaams-nationale collaboratie – die na het activisme de Vlamingen opnieuw opzadelde met het verwijt dat zij “zwarten” waren –, maar ook de Waalse. De Wilde kreeg daarom kritiek van alle kanten : het establishment, de collaboratie- en de verzetszijde, de katholieken...¹⁴⁴. In Nederland werden de patriottische gevoelens tijdens de bezetting allesoverheersend, in tegenstelling tot België. Deze tegengestelde evolutie zette zich ook na de bevrijding door en maakt dat het tot op vandaag veel moeilijker blijft om tegen het homogeniserende beeld in Nederland in te gaan en waarom dit er in België net niet is¹⁴⁵.

IV. Besluit

De geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog kwam bij de Nederlandse en Belgische bevolking met twintig jaar verschil en een totaal andere aanpak en boodschap de huiskamer binnen. Loe de Jong en Maurice De Wilde creëerden elk in hun typische eigen stijl en koppige persoonlijkheid voor Nederland en België een “nationaal verhaal” over de oorlogsjaren. Als televisiefiguren stonden ze ijersterk. De invloed van hun respectievelijke begeleidingscommissies – opgericht omwille van het delicate onderwerp – bleef eerder beperkt. In beide gevallen ging het over een ernstig uit de hand gelopen opdracht. In Nederland duurde het totale project (documentaires en boeken samen) zes keer langer dan gepland, vijfendertig jaar, in België iets in dezelfde orde van grootte, in plaats van vijf jaar werd het meer dan vijfentwintig jaar¹⁴⁶. Doctor in de geschiedenis en directeur van het RIOD Loe de Jong werkte in overheidsopdracht. In Vlaanderen waren de televisiedocumentaires het werk van “investigatiejournalist” De Wilde. De Belgische overheid die hiervoor helemaal geen vragende partij was, keek bezorgd toe.

De ongemakkelijke combinatie van fundamentele kritiek – in het geval van Loe de Jong dan wel vooral pas veertig jaar na de eerste uitzending – en lovende woorden is

¹⁴⁴ MARNIX BEYEN, “Der Kampf um das Leid...”, p. 67-94.

¹⁴⁵ MARNIX BEYEN, “Naties in gradaties...”, p. 233-240.

¹⁴⁶ CONNIE KRISTEL, “Nut en nadeel van geschiedschrijving voor het rijk”, Bijgevoegd bij Notulen Wetenschappelijke Commissie (AOOB).

kenmerkend voor beide documentairereeksen. Beide heren hebben, ook al zijn hun methode en uitgangspunten vatbaar voor discussie, de verdienste het onderwerp geopend te hebben. De documentaires hebben mensen geboeid en op weg geholpen zich vragen te stellen over het verleden. Als “stiltedoorbrekers” hebben de televisiereeksen de aanzet gegeven voor verder wetenschappelijk onderzoek¹⁴⁷. In België heerste absoluut geen algemene consensus over het oorlogsverleden zoals dat in Nederland wel het geval was. Het educatieve van de Nederlandse reeks paste in een nationaal zelfbeeld, een nationaal gevoel. Zoiets was in het verdeelde België niet mogelijk. Maurice De Wilde bracht de verschillende tendensen binnen de collaboratie en het verzet, de individuele verhalen op het scherm. De kijker hoorde en zag de onderscheiden versies van éénzelfde oorlog en kreeg geen algemeen uniform beeld gepresenteerd. In Nederland ging de eerste keer uitvoerig oorlog op het scherm samen met nationalistisch homogeniserend discours en educatie. In België was dit niet het geval. Hier ging het vooral om het doorbreken van de stilte na zoveel jaar.

Op enkele barsten na, werd het Nederlandse consensusbeeld pas echt doorbroken met het verschijnen van Chris van der Heijdens *Grijs verleden* en de ophef daaromtrent. Desondanks is bij de doorsnee publieke opinie vooral Loe de Jongs éérste verhaal sterk blijven hangen. Het beeld dat Loe de Jong voor Nederland schetste blijft moeilijk te corrigeren. Dat geldt ook voor Maurice De Wilde. “Maurice De Wilde, vasthoudend als een inquisiteur”, zo schetst Chris Vos, “presenteerde jarenlang in de serie *De collaboratie* een voor vele Belgen onaangename werkelijkheid”. En hij voegde eraan toe : “Dat is een uitdaging, die in Nederland nog steeds door een omroep moet worden opgepakt. Als het al niet te laat is, omdat de deelnemers inmiddels zijn overleden”¹⁴⁸. De Jong werd “de autoriteit” wat de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog betrof. Er kwam dan vanuit de academische wereld wel sterke nuancerings op diens visie, eerst bij de oratie van Hans Blom in 1983, maar vooral bij het verschijnen van *Grijs verleden* van van der Heijden in 2001, maar in hoeverre die correcties bij de brede publieke opinie werkelijk het beeld nog kunnen veranderen, blijft zeer de vraag. De verklaring hiervoor lijkt te schuilen in het verschillend nationaal besef in beide landen. Nederland lijkt toch méér nationaal gevoel en trots te hebben dan misschien op het eerste gezicht zou blijken. In België staat “belgitude” eerder voor diversiteit dan voor een unificerend homogeen verhaal. In die zin hebben we werkelijk twee “nationale monumenten” besproken : één unisono en het andere meerstemmig, maar beiden een weerspiegeling van het omgaan met het nationaal verleden in elk van de landen, overladen met prijzen en onderscheidingen. De behandeling en het beeld van de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog evolueerden wel doorheen de tijd, zowel in de geschiedschrijving als voor het grote publiek. En

147 CONNIE KRISTEL, “De oorlog na De Jong”, in *Spiegel Historiael* (Maandblad voor geschiedenis en archeologie), 1994, nr. 3-4, p. 151-152.

148 CHRIS VOS, *Televisie en Bezetting...*, p. 249.

daarmee veranderde dan ook de waardering en status van de documentairereeksen. Met de nieuwe Nederlandse tv-serie over de bezetting – met Blom als voornaamste adviseur – , wordt nu een nieuw hoofdstuk aan dit verhaal gebreed.

° VEERLE VANDEN DAELEN (°1978) is als postdoctoraal onderzoeker van het FWO verbonden aan de Universiteit Antwerpen waar zij in 2006 promoveerde met het proefschrift “De heropbouw van de joodse gemeenschap in Antwerpen na de Tweede Wereldoorlog (1944-1960). Lomir vayter zingen zeyer lid”. Haar licentiediploma Nieuwste Geschiedenis (Universiteit Gent) behaalde zij met een verhandeling over de oorlogsdocumentaires van Maurice De Wilde. Ze was fellow aan de *University of Michigan* (Ann Arbor, 2007-2008) en de *University of Pennsylvania* (Philadelphia, 2008-2009) en publiceerde naast diverse artikels twee monografieën (“Vrouwbeelden in het Vlaams Blok”, 2002 en “Laten we hun lied verder zingen. De heropbouw van de joodse gemeenschap in Antwerpen na de Tweede Wereldoorlog (1944-1960)”, 2008.

Lijst van gebruikte afkortingen

AOOB	Archief Openbare Omroep Brussel
BRT	Belgische Radio en Televisie
HRITCS	Hoger Rijksinstituut voor Toneel en Cultuurspreiding
KU Brussel	Katholieke Universiteit Brussel
KU Leuven	Katholieke Universiteit Leuven
NCWOII	Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog
NIOD	Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie
NIR	Nationaal Instituut voor Radio-Omroep
NSB	Nationaal-Socialistische Beweging
NTS	Nederlandse Televisie Stichting
PvdA	Partij van de Arbeid
RIOD	Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie
RTB	<i>Radio et télévision belge</i>
RTBF	<i>Radio et télévision belge francophone</i>
RU Gent	Rijksuniversiteit Gent
SD	<i>Sicherheitsdienst</i>
SDAP	Sociaal-Democratische Arbeiderspartij
SOMA	Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij
UFSAL	Universitaire Faculteiten Sint-Aloysius (Brussel)
UFSIA	Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius Antwerpen
VARA	Vereniging van Arbeiders-Radio-Amateurs
VRT	Vlaamse Radio en Televisie
VU	Volksunie
VUB	Vrije Universiteit Brussel